

МІНІСТЕРСТВО ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ МЕДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Кафедра суспільних дисциплін

І. Г. Утюж, Н. В. Спиця, М. О. Мегрелішвілі

ЕТИКА ТА ЕСТЕТИКА

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

*для семінарських занять та самостійної роботи студентів
фармацевтичних факультетів*

Запоріжжя
2019

УДК 17/18 (075.8)

У 87

*Затверджено на засіданні Центральної методичної Ради ЗДМУ
та рекомендовано для використання в освітньому процесі
(протокол № 3 від 28 лютого 2019 р.)*

Колектив авторів:

І. Г. Утюж – д-р філос. наук, професор, завідувач кафедри суспільних дисциплін ЗДМУ;

Н. В. Спиця – канд. філос. наук, доцент кафедри суспільних дисциплін ЗДМУ;

М. О. Мегрелішвілі – канд. філос. наук, доцент кафедри суспільних дисциплін ЗДМУ.

Рецензенти:

О. Д. Турган – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри культурології та українознавства Запорізького державного медичного університету.

Д. П. Сенетий – кандидат філософських наук, доцент кафедри суспільних дисциплін Запорізького державного медичного університету.

Етика та естетика: навчальний посібник для семінарських занять та самостійної роботи студентів фармацевтичних факультетів / І. Г. Утюж, Н. В. Спиця, М. О. Мегрелішвілі. – Запоріжжя : ЗДМУ, 2019. – 81 с.

Навчальний посібник містить тематичний план курсу, плани семінарських занять, список літератури і першоджерел, глосарій, список тем для підготовки контрольної роботи, перелік питань для підготовки до заліку з курсу «Етика та естетика».

УДК 17/18 (075.8)

©Утюж І. Г., Спиця Н. В., Мегрелішвілі М. О. 2019.

©Запорізький державний медичний університет, 2019.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН КУРСУ ЗА ВИБОРОМ «ЕТИКА ТА ЕСТЕТИКА»	5
ТЕМА 1. ПРЕДМЕТ І ЗАВДАННЯ ЕТИКИ	6
ТЕМА 2. НАЙВИЩІ МОРАЛЬНІ ЦІННОСТІ ЛЮДИНИ	10
ТЕМА 3. МОРАЛЬНІ ПОШУКИ І САМОВИЗНАЧЕННЯ ЛЮДИНИ	15
ТЕМА 4. МОРАЛЬНИЙ ДОСВІД І ПРАКТИКА	21
ТЕМА 5. ПРИКЛАДНІ ЕТИЧНІ ПОНЯТТЯ (МЕДИЧНА ЕТИКА, ДЕОНТОЛОГІЯ)	27
ТЕМА 6. ЕСТЕТИКА ЯК ФІЛОСОФСЬКА НАУКА	32
ТЕМА 7. СОЦІАЛЬНА ПРИРОДА ТА ФУНКЦІЇ МИСТЕЦТВА	39
ТЕМА 8. ЕВОЛЮЦІЯ ХУДОЖНІХ СТИЛІВ І НАПРЯМІВ У ПЕРІОД НОВОГО ТА НОВІТНЬОГО ЧАСІВ	46
ТЕМА 9. ЕВОЛЮЦІЯ ХУДОЖНІХ СТИЛІВ І НАПРЯМІВ У ХХ – НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТЬ	53
ТЕМА 10. ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ЕСТЕТИЧНОЇ ДУМКИ	62
ТЕМАТИКА КОНТРОЛЬНИХ РОБІТ	66
ЗРАЗОК ОФОРМЛЕННЯ ТИТУЛЬНОЇ СТОРІНКИ ТА ЗМІСТУ КОНТРОЛЬНОЇ РОБОТИ	68
ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДО ЗАЛІКУ	70
ПЕРШОДЖЕРЕЛА	73

ВСТУП

Курс за вибором «Етика та естетика» покликаний відкрити шлях людині до самої себе, особливо це стосується майбутніх фахівців; адже у сучасному світі, зорієнтованому на споживацтво, змінюється розуміння цінностей: не мораль, не краса, а ринкова цінність речей стає ідеалом сучасної людини, спричиняючи збідніння людських почуттів та інтелекту. Мораль та естетична теорія відкривають світ у його справжній цінності: підносять над буденністю існування у напрямку до якісної зміни життя.

Етика та естетика як філософські науки відкривають можливості морально-чуттєвого пізнання реального світу шляхом удосконалення духовного світу особистості, що, як така, здатна формувати життя за законами краси та моралі й долати його потворність та обмеженість.

Предметом курсу за вибором є вивчення закономірностей морально-етичного і естетично-художнього освоєння дійсності та свідомої самоорганізації духовних структур особистості з метою творчої взаємодії зі світом у формах творення моралі та краси.

Метою курсу за вибором «Етика та естетика» є формування концептуальних основ етико-моральної свідомості студентів та актуалізація естетичної культури спеціалістів щодо пошуку природи та критеріїв ціннісного й творчого самовизначення людини у світі.

Основними завданнями вивчення дисципліни «Етика та естетика» є:

- ✓ розкриття та обґрунтування людиновимірного та людинотворчого характеру етики та естетики як філософських дисциплін;
- ✓ допомога студентам в ознайомленні з сучасним рівнем розвитку етичних та естетичних знань;
- ✓ розкриття змісту і специфіки предметів етики та естетики, їх мети і завдань на сучасному етапі;
- ✓ виявлення ролі основних категорій етики і естетики в організації художньо-творчого процесу та формуванні моральної культури особи та суспільства;
- ✓ розкриття сутності мистецтва як творчості за законами краси, виявлення його специфіки як мислення в образах;
- ✓ виявлення основних аспектів і форм гармонійного особистісного і суспільного розвитку людини;
- ✓ формування моральних засад спілкування в єдності етичних та естетичних настанов;
- ✓ сприяння моральному самовихованню та естетично-творчому розвитку майбутніх спеціалістів.

**ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН КУРСУ ЗА ВИБОРОМ
«ЕТИКА ТА ЕСТЕТИКА»**

№	Тема	Кількість годин Семинари	К-ть годин Самостійна робота
1	Предмет і завдання етики.	2	10
2.	Найвищі моральні цінності людини.	2	8
3	Моральні пошуки і самовизначення людини.	2	10
4	Моральний досвід і практика.	2	10
5	Прикладні етичні поняття (медична етика, деонтологія).	2	10
6	Естетика як філософська наука.	2	10
7	Соціальна природа та функції мистецтва.	2	10
8	Еволюція художніх стилів і напрямів у період нового та новітнього часів.	2	10
9	Еволюція художніх стилів і напрямів у ХХ – на початку ХХІ століть.	2	12
10	Історія розвитку української естетичної думки.	2	10
Разом		20	100

Тема № 1 ПРЕДМЕТ І ЗАВДАННЯ ЕТИКИ

План

1. Етика – моральна філософія.
2. Терміни «етика» і «мораль».
3. Предмет, мета, структура і функції етики.

Методичні вказівки до теми.

1. **Етика** – філософська наука про мораль, яка осмислює, узагальнює, систематизує історичний розвиток моралі, а також історію становлення й розвиток етичних теорій і концепцій.

Мораль – це одна з форм духовного життя, один із найдавніших способів соціальної регуляції. Рівень моральності свідчить про міру людяності суспільства та особистості.

Одвічні проблеми добра і зла, справедливості й гуманності, сенсу життя та щастя людей завжди узагальнювали досвід духовних пошуків людства і тому поставали як філософські, а не лише як конкретно-моральні проблеми. Релігія, мистецтво, право також віддзеркалюють моральні ідеали, норми та уявлення, але саме філософія надає їм найглибшого тлумачення та обґрунтування. Тому етику й називають моральною філософією.

Уперше етику як моральну філософію визначив видатний німецький філософ *Іммануїл Кант*. Він зазначив, що закони і принципи моралі суттєво відрізняються від емпіричного знання, що вони закладені в людському розумі до будь-якого досвіду (тобто а priori). На думку Канта, моральна поведінка здійснюється не з прихильності чи з користі, а лише з поваги до морального закону. Етика, за Кантом, є вчення не про суще, а про належне. Етика нічого не запозичує з інших наук про людину і про природу, вона досліджує цілком особливий світ – світ свободи, а не світ закономірностей.

Кант намагався розробити «чисту моральну філософію» як самостійну науку, надаючи їй особливо глибокого змісту. Але проблеми моралі жваво обговорювалися й аналізувалися ще задовго до Канта у творах багатьох філософів, богословів, педагогів.

2. Етика як учення про мораль пройшла тривалий шлях. «Етика» походить від давньогрецького «ethos». Це слово спочатку означало місцезнаходження, спільне житло, згодом – звичай, характер, стиль мислення, а також усталену природу якогось явища. Видатний мислитель античності *Аристотель* (384–322 рр. до н.е.) утворив від слова «ethos» прикметник «ethicos» – «етичний» для позначення особливої групи людських чеснот: мудрості, справедливості, мужності, помірності тощо. Науку про етичні чесноти (які відрізняються від добродійностей чистого розуму) Аристотель назвав «ethos» – етика. Тобто як учення етика відома з IV ст. до н.е.

Термін «мораль» сформувався в латинській мові від слова «mos» («moris») – крій одягу, звичай, порядок, вдача, характер. Давньоримський

філософ *Цицерон* (106–43 рр. до н.е.) утворив від цього слова прикметник «*moralis*» – «моральний», тобто такий, що стосується характеру, норову, звичаю. Пізніше сформувався термін «*moralitas*» – «мораль» як учення про людські характери.

Поняття «етика» і «мораль», таким чином, виникли не в стихії народної свідомості, а були створені філософами для позначення певної сфери дослідження.

Значення понять «етика» і «мораль» у своїй основі збігаються. Але в процесі історико-культурного розвитку під мораллю стали розуміти реальні явища (звичаї суспільства, усталені норми поведінки, оціночні уявлення про добро, зло, справедливість, щастя тощо), а етику почали розглядати як науку, що вивчає мораль.

3. **Предметом** етики є мораль як особлива форма ставлення людини до дійсності, до конкретних людей, соціальних груп, до живих природних істот і до цінностей культури.

Мета етики – дослідження та пояснення моралі, її природи й сутності, місця та значення в розвитку особи і суспільства.

Структура етичного знання включає шість змістовних блоків:

1. Емпірична, або описова, етика (що описує, констатує та аналізує звичаї, моральні чесноти, духовні цінності різних народів, соціальних груп чи спільнот).

2. Загальна теорія моралі, або філософські проблеми етики (з'ясування походження моралі, її сутності, специфіки, співвідношення моральної необхідності і свободи, аспектів сенсу життя тощо).

3. Нормативна етика (зведення вимог суспільства, стереотипів поведінки людей, моральних якостей особи, які відповідають суспільним моральним нормам).

4. Теорія морального виховання, або педагогічна етика (що забезпечує засвоєння індивідами встановлених моральних норм і зразків поведінки).

5. Професійна етика (яка описує й обґрунтовує особливості прояву моралі в різних професійних групах).

6. Історія етичної думки (котра простежує утворення кола етичних проблем, способи їх розв'язання, а також поглиблення розуміння сутності та значення моралі в історії людства).

Функції етики:

1) описова функція (охоплює вивчення моралі і моральних процесів);

2) ціннісно-орієнтаційна функція (виділення головних моральних цінностей, тобто смислових комплексів, що визначають орієнтацію в житті й поведінку людей);

3) функція вироблення моральних знань (обґрунтування понять, принципів, норм, ідеалів, оцінок на базі з'ясування походження моралі та вивчення фактів морального життя).

Етика взаємопов'язана з іншими науками, які також виходять на проблеми моралі. Це філософія, соціологія, психологія, педагогіка, правознавство, літературознавство. Моральні проблеми розв'язуються

релігією, мистецтвом, економікою, політикою. Усі ці зв'язки зумовлені як різноманітністю суспільного життя, так і складністю самої моралі як соціального явища.

❧ Питання для самоконтролю

1. Назвіть головні підходи у вивченні предмета етики.
2. Що таке етос? Про що ми можемо довідатися з назви науки етики?
3. Що є предметом етики?
4. Чим викликана потреба в розрізненні моралі і моральності?
5. Простежте етимологію термінів «етика» і «мораль».
6. Проаналізуйте еволюцію поглядів на предмет етики та шляхи її впливу на моральну свідомість людей.
7. Які сфери людського життя становлять особливий інтерес з погляду моралі? Обґрунтуйте вашу точку зору.

Література

Основна:

1. Блощинська В. А. Етика. Практикум: навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2008. – 248 с.
2. Етика та естетика: навч. посіб. / В. Л. Петрушенко [та ін.] ; за ред.: В. Л. Петрушенка. – Львів : Новий світ-2000, 2018. – 306 с. – (бібліотека ЗДМУ).
3. Етика. Естетика : навч. посіб. [Електронний ресурс] / за наук. ред. Панченко В. І. – К. : «Центр учбової літератури», 2014. – 432 с. – Режим доступу: https://pidruchniki.com/1811121061056/etika_ta_estetika/etika_estetika
4. Теоретичні проблеми сучасної етики: навч. посібн. для студ. ВНЗ / [Т. Г. Аболіна, І. В. Васильєва, А. М. Єрмоленко та ін.]. – 2-ге вид. переробл. та доповн. – К.: ВД «Авіцена», 2014.
5. Тофтул М. Г. Етика: підручник / М. Г. Тофтул. – 2-е вид., випр., допов. – К. : Академія, 2011. – 437 с.

Додаткова:

1. Спенсер Г. Научные основания нравственности. Данные науки о нравственности. – М.: Издательство ЛКИ, 2008. – 336 с. – (Сайт «ПлатонаНет»).
2. Спиноза Б. Этика, доказанная геометрическим способом / пер. Модестов В.И. – Минск: Харвест; М.: АСТ, 2001. – 336 с. – (Сайт «ПлатонаНет»).
3. Фромм Э. Психоанализ и этика / Эрих Фромм. – М.: Издательство АСТ, 1998. – 568 с.
4. Хамитов Н. Этика и эстетика. Словарь ключевых терминов / Н. Хамитов, С. Крылова, С. Минева. – К.: КНТ, 2009. – 336 с.
5. Эко У. Пять эссе на темы этики / Умберто Эко. – СПб., 2003. – 40 с.

Словник-мінімум

«Золоте» правило моралі – не роби відносно інших того, чого ти не бажав, щоб робили відносно тебе.

Етика – наука про мораль, яка досліджує систему моральних цінностей, вивчає фундаментальні засади справедливих, розумних та осмислених дій в сумісному житті людей (1); філософська наука про добро і зло в людському бутті, а також в усіх пов'язаних з ними категоріях (2); наука про все гідне і негідне в людському ставленні до себе, іншої людини і світу (3).

Етичне і естетичне – засадничі категорії етики і естетики, що виражають гармонію людського буття і дозволяють усвідомити його дисгармонію.

Категоричний імператив – фундаментальний концепт етики І. Канта, що означає моральний принцип, який має силу безумовного закону морального буття людини і виражає збіг особливого і загального в цьому бутті.

Мораль і моральність – фундаментальні категорії етики, де мораль – це: 1) система поглядів і уявлень, норм і оцінок, що регулюють моральну поведінку людей; 2) усвідомлення добра і зла, гідного і негідного, прекрасного і потворного у вчинках і стосунках, а моральність – це життєва реалізація цього усвідомлення.

Моральний імператив – засадничий принцип етичної системи, що визначає усі інші принципи етики.

Моральні принципи – сукупність правил, за якими особистість живе відповідно до уявлень про добро і зло; вони не дають людині заподіяти підлість, зраду, піти проти совісті.

Споріднені поняття

Автентичність – спосіб буття особистості або співтовариства людей, який характеризується єдністю сутності та існування.

Доля – загальний екзистенціал людського буття, що виражає фундаментальні умови і можливості людини та її світу. Це напрям, що визначає можливі події в житті, але який може бути змінений творчими зусиллями людини.

Духовність і душевність – глибинні стратегії людського буття, які визначають його трансцендуючий і комунікативний характер, що у своїй єдності складають основу особистості.

Інваріантність – властивість величин, складових, основи, законів залишатися незмінними.

Інтелігентність – якість особистості, що означає домінанту моральних принципів над прагматичними інтересами, а також здатність з'єднати етичне і естетичне у відношенні до себе і світу.

Комунікація – максимально широке поняття, що означає людську взаємодію у світі.

Культура – процес і результат освоєння людиною світу.

Тема № 2 НАЙВИЩІ МОРАЛЬНІ ЦІННОСТІ ЛЮДИНИ

План

1. Етична думка про щастя. Щастя як моральна категорія.
2. Любов як моральна категорія і об'єкт пізнання в етичній думці.
3. Моральні цінності сім'ї та шлюбу.
4. Дружба та товариськість як об'єкт дослідження етичною думкою.
5. Свобода як об'єкт етичного пізнання. Моральна свобода.

Методичні вказівки до теми.

1. **Щастя** визначається як стан вищої задоволеності своїм життям, відчуття повноти буття.

Поняття «щастя» найчастіше ототожнюють із насолодою, везінням, долею, коханням тощо. Так чи інакше щастя розуміють як сильне позитивне переживання.

Виведення «формули щастя» завжди було класичною філософською проблемою. Сократ твердив, що щастя – це зовсім не радість і не задоволення, воно – у внутрішньому стані душі, у володінні чеснотами, головна з яких – справедливість. Тобто Сократ був упевнений у тому, що щасливою може бути тільки людина з прекрасною душею. Платон також вважав, що щастя – це добродійність, а справедливість є ключем до щастя. Епікур розумів щастя як звільнення від страхів перед невідомим (волею богів, долею, роком). Щастя, на його думку, – явище земне. Це краса почуттєвої насолоди, захоплення життям, віра у себе. А головне – щаслива людина не буде робити зло. За Кантом, щастя – зовсім не особисте. Воно пов'язане зі служінням обов'язку. Щастя дається людині за морально гідне життя. У Маркса найкоротше визначення: «Щастя – це боротьба».

Особливість щастя полягає в тому, що для нього немає рамок, однозначних тлумачень, тому що воно – глибоко суб'єктивне, індивідуальне переживання. Неможливо, наприклад, примусити людину вважати себе щасливою. «Щастя не кінь, хомута не накинеш» – відома народна мудрість.

Ще однією особливістю щастя є його недовговічність як почуття. Щаслива сім'я, що отримала довгоочікувану квартиру, щасливі закохані, котрі щойно одружилися, щасливий гравець, якому випав «джек-пот». Але минає час, і відбувається своєрідне звикання або взагалі залишається пам'ять про щасливі миті життя. Дійсно, щастя – як спалах блискавки, і тому важко бути щасливим постійно, у плині буденних подій та проблем.

У житті проявам щастя заважають різні причини: беззаконня у суспільстві, свавілля керівників, власні комплекси неповноцінності, побоювання й страхи різного роду, почуття провини, скоєних гріхів чи злочинів, хворобливо чутлива совість тощо. Тобто *повнота буття не відчувається як щастя і не досягається без утвердження моральних цінностей*, які складають своєрідний «стрижень» духовності особи.

Чинники, що впливають на можливості відчуття щастя (чи нещастя),

поділяються на об'єктивні (війна, стихійні лиха, здоров'я, зовнішність) та суб'єктивні (переконавання, захоплення, інтереси, настрої самої особи). «Нещасливий той, хто щасливим себе не вважає», – казав Сенека. «Не досконалість тіла і не багатство дають щастя, а рівний характер та багатство уяви», – така думка Демокрита.

І останнє: подібно до того, що не впізнаєш добра, якщо не зустрінешся зі злом, не пізнаєш і щастя, не переживши нещастя. Особливо це стосується здоров'я – щастя ходити власними ногами по землі, щастя бачити цей світ, щастя чути його звуки тощо.

2. **Любов** – найбільш унікальна з усіх форм людського спілкування. Вона ніби фокусує в собі всі виміри людських відносин, і лише у світлі їх найвищого сенсу можливе розуміння любові.

Любов багатозначна за формами та способами виявлення: любов до Бога, до людини, до ідеї, до професії, до Батьківщини, батьківська й материнська любов, дитяча любов до батьків, кохання між чоловіком і жінкою. Специфічний зміст любові складають вибірковість, самовідданість, духовна близькість, висока емоційно-духовна напруга, ідеалізація предмета любові, потреба у з'єднанні з ним.

Любов – глибоке та інтимне почуття, яке виникає вільно і непередбачено, яке неможливо примусово викликати чи здолати. Любов не має критеріїв вибору. В любові перетинаються біологічне й духовне, особистісне і соціальне, інтимне й загальнозначуще. Любов включає порив і волю до постійності, що оформлюється в етичній вимозі вірності, хоча самою волею (як і розумом) любов не програмується.

Любов дуже складна та динамічна емоційно-інтелектуально-вольова система, що утворюється багатьма мінливими складовими: ніжністю, пристрасною, тривогою, захопленням, ревностями, радістю, хвилюванням тощо. До того ж любов відзначається саме цілісністю і неподільністю на окремі складові. «Тайна сия велика есть», – казали у стародавні часи.

Моральна цінність любові полягає у її здатності мобілізувати всі сили особистості, збудити в ній творчу енергію, побачити нові сенси буття, наново відкрити цілий світ. Еріх Фромм зазначав: «Той, хто кохав по-справжньому яку-небудь одну людину, любив увесь світ».

Любов розкриває глибинний, прихований потенціал та душевну щедрість людини, надає відчуття повноти життя, може навіть змінити всю систему моральних цінностей особи. Справжнє, велике кохання є неповторним і самоцінним. Навіть нерозділене кохання, незважаючи на трагізм та страждання, «ламає» межі власного егоїзму, підносить душу, розвиває внутрішній світ людини, зводить «храм» її духовності.

Від ступеня розвиненості душі, чистоти й піднесення залежать і способи виявлення любові. Самий лише фізичний потяг свідчить про убозтво внутрішнього світу, пласкі форми почуттів та низький рівень моральної культури. Історія людства, мистецтво зберігають імена закоханих, яких любов сповнювала не «знизу доверху», а навпаки. П'єр Абеляр та Елоїза, Франческо Петрарка та Лаура, Тристан та Ізольда, Ромео і Джульєтта

залишилися символами високого кохання, взірцями самовідданості, вірності й духовного піднесення.

Гуманістичний і моральний смисл любові полягає у самовдосконаленні тих, хто кохає.

3. **Сім'я** становить істотну ланку в ланцюзі соціального буття, адже кожна нація і держава складаються з окремих сімей: сім'я є першим базисом держави. *Сім'я – це первинний осередок суспільства, що об'єднує подружжя та їх потомство.* У сім'ї окрема особистість, поступаючись деякими своїми особливостями, входить в якості члена в якийсь ціле. Життя сім'ї пов'язане зі статевим і віковим поділом праці, веденням домашнього господарства, взаємної допомогою людей в побуті, інтимним життям подружжя, продовженням роду, а отже, відтворенням народу, вихованням нового покоління, а також з моральними, правовими та психологічними відносинами. *Сім'я – найважливіший інструмент індивідуального становлення особистості:* саме тут дитина вперше включається в суспільне життя, засвоює її цінності, норми поведінки, способи мислення, мову. Інакше кажучи, сім'я – це школа виховання, передачі досвіду життя, життєвої мудрості.

4. **Товариськість** – міжособистісні стосунки, які базуються на єдності інтересів у спільній діяльності та передбачають духовну єдність і певний ступінь рівності.

Найхарактернішою для товариських стосунків є спільна діяльність. Успіх цієї спільної діяльності безпосередньо залежить від відносин між членами угруповання чи колективу (професійна, громадська, політична діяльність, спорт, дозвілля тощо). Товаришів об'єднують спільні інтереси і почуття відповідальності за спільну справу, прагнення до взаємодопомоги, солідарності й підтримки. Товариські стосунки забезпечують кожній особі колективу моральну і психологічну захищеність, довіру та повагу, якщо ця особа, у свою чергу, здатна до самокритичної оцінки свого внеску в спільну діяльність, є небайдужою до інших, не зраджує колективу через власний егоїзм тощо.

Товариські стосунки можуть досить легко розриватися або переростати у більш глибокі відносини – дружні.

Дружба – це безкорисливі й чесні стосунки, що базуються на взаємній довірі та відвертості.

На відміну від товариськості дружба спирається в першу чергу на внутрішню духовну близькість, а не на спільну діяльність (хоча спільна діяльність майже завжди є підґрунтям дружби, наприклад, навчання в школі, заняття спортом). Справжня дружба може існувати між людьми різних професій та різного віку. Вона базується на особистій симпатії, яка відрізняється від родинної близькості, від ділових відносин чи приятельських стосунків.

Етичний зміст дружби полягає в тому, що друзі ставляться один до одного краще, ніж до інших людей, і кожен із них здатний поступитися власними інтересами заради іншого. Справжня дружба сприяє моральному

вдосконаленню особистості.

5. Головною умовою моральної діяльності людини є її свобода, можливість морального самовизначення. Без свободи неможливий вибір мотивації, цінностей, зразків поведінки тощо.

Моральну свободу найчастіше розуміють у таких аспектах:

- вільний вибір між добром і злом;
- уміння людини добровільно самій собі забороняти чинити зло;
- виявлення найбільш оптимальних способів утвердження добра в конкретних ситуаціях.

Наявність цих аспектів у моральній свідомості особи, прихильність до вищих ціннісних орієнтацій виступають ознакою моральної зрілості людини, показником рівня її загальної моральності.

Моральний вибір – спосіб реалізації моральної свободи. Це є усвідомлене надання переваги тому чи іншому варіантові поведінки відповідно до особистих або суспільних моральних настанов, що базуються на певних цінностях.

✍Питання для самоконтролю

1. Чи варто поступитися своїм власним щастям – заради спільного? Природно це, морально чи аморально по відношенню до себе?

2. Чи правий Платон в тому, що тільки такий порядок і уявлення про щастя, у яких акцент ставиться на реалізації і усвідомленні щастя не для індивідуумів, а для суспільства, можливі взагалі?

3. Чи можна знайти аргументи, які б суперечили епікурейському трактуванню щастя?

4. Чи достатньо у людини сил стримувати свої бажання на досягнення більшого, щоб відчувати себе щасливим, виходячи з того, чим вона володіє?

5. Що може символізувати посмішка Будди? Яким змістом вона може бути наповнена?

6. Чи не ми самі є причиною наших нещасть?

7. Чи може бути щасливою людина, коли її рідні чи близькі страждають?

8. Чи може любов стати перешкодою на шляху до здійснення практичних бажань (кар'єра, освіта тощо)?

9. Чи не викликають часом у вас чужі звичаї здивування, невдоволення та відразу? Спробуйте визначити – які саме?

10. В яких випадках відмова від свободи вважається людиною виправданою, навіть якщо це суперечить її переконанням? Спробуйте змодельювати ситуацію такого роду.

Література

Основна:

1. Етика та естетика: навч. посіб. / В. Л. Петрушенко [та ін.] ; за ред.: В. Л. Петрушенка. – Львів : Новий світ-2000, 2018. – 306 с. – (бібліотека ЗДМУ).

2. Етика. Естетика : навч. посіб. [Електронний ресурс] / за наук. ред. Панченко В. І. – К. : «Центр учбової літератури», 2014. – 432 с. – Режим доступу: https://pidruchniki.com/1811121061056/etika_ta_estetika/etika_estetika

3. Малахов В. А. Етика. Курс лекцій: навч. посіб. / Віктор Аронович Малахов. – 4-те вид. – К.: Либідь, 2010. – 199 с.

4. Теоретичні проблеми сучасної етики: навч. посібн. для студ. ВНЗ [Т. Г. Аболіна, І. В. Васильєва, А. М. Єрмоленко та ін.]. – 2-ге вид. переробл. та доповн. – К.: «Авіцена», 2014. – 343 с.

Додаткова:

1. Верлока В. Е. Ідентичність особистості: етико-філософський аналіз: автореф. дис. канд. філософ. наук: 09.00.07: захищ. 28.04.06 / Володимир Едуардович Верлока. – К., 2006. – 20 с.

2. Духовно-нравственные основы семьи. Этика и психология семейной жизни: хрестоматия для учителя / сост. Т. Г. Кислицына. / Ч. 1 : Остров духовной жизни. – М. : Школьная Пресса, 2001. – 128 с.

3. Карлейль Т. Теперь и прежде. – М.: Республика, 1994. – 415 с. – (Сайт «ПлатонаНет»).

4. Нападиста В.Г. Історія етики в Україні: Друга половина ХІХ – початок ХХ ст: навчальний посібник / Валентина Григорівна Нападиста. – К.: Либідь, 2004. – 240 с.

5. Рассел Б. Брак и мораль / [Пер. Ю.В. Дубровина]. – М.: Издательство «Крафт+», 2004. – 272 с. – (Сайт «ПлатонаНет»).

📁 Словник-мінімум

Дружба – індивідуальне та вибіркоче явище, що ґрунтується на глибокій внутрішній симпатії та передбачає низку проявів морального характеру: взаємодопомогу, готовність до самопожертви, відвертість тощо.

Етика статі та сім'ї – галузь етики, в якій вивчаються моральні аспекти стосунків чоловіка і жінки. У відомому сенсі, етику статі та сім'ї можна трактувати як напрям філософії статі, в якій конструктивні і деструктивні стратегії в стосунках чоловіка і жінки розглядаються як добро і зло.

Любов – найглибше відчуття повноти особистісного буття і переживання цілісності у з'єднанні з іншою особистістю, світом і Абсолютом. У любові в найбільшій мірі проявляється принципова відкритість буття людини, яка знаменує вихід за межі буденних і граничних ситуацій в позамежне буття.

Свобода – здатність людини бути собою і відкритою до змін на основі отримання особистісної єдності в її різних модусах: сутності і існування, духовності і душевності, мислення і буття.

Щастя – переживання вищої повноти і свідомості буття, стан радості від того, як складається життя. Це переживання реалізації сенсу життя. Категорії «сєнс життя» і «щастя» співвідносяться як категорії «можливість» і «дійсність».

Споріднені поняття

Аскетизм – моральний принцип, згідно з яким необхідною умовою самовдосконалення є обмеження бажань, потреб і задовольень, а також самотність.

Атараксія – 1) поняття давньогрецької філософії, стан безтурботності, що відрізняє справжнього мудреця. Антична ідея атараксії співзвучна культурам індуїзму та буддизму; 2) в побуті – «філософське» відношення до життя, що проявляється в спогляданні.

Егалітарність – рівноправність.

Євтихія – доля, талан (прихильність життя до людини).

Пенати – боги-охоронці родинного вогнища у давніх римлян.

Самота (рос. – «уединение») – екзистенціал (екзистенціальна ситуація), що позначає вільно обрану самотність.

Самотність – екзистенціальна ситуація людського буття, в межах якої відбувається зовнішнє або внутрішнє відособлення людей.

Сибарит – зніжена, розбещена неробством людина.

Фелічіта – щастя, сімейне щастя.

Філія – дружба, приязнь.

Тема № 3

МОРАЛЬНІ ПОШУКИ І САМОВИЗНАЧЕННЯ ЛЮДИНИ

План

1. Сенс життя як етична проблема.
2. Морально-ціннісні орієнтації:
 - 2.1. Добро і зло.
 - 2.2. Справедливість.
 - 2.3. Обов'язок.
 - 2.4. Совість і сором.
 - 2.5. Гідність, честь, репутація.

Методичні вказівки до теми

1. Людині властиво осмислювати (надавати смисл, наділяти сенсом) усе, що її оточує: речі, події, ідеї, вчинки та прагнення. Людський розум завжди прагне знайти відповіді не лише на питання «що» і «як», а й на питання «навіщо». Відповідь на питання «навіщо» допомагає з'ясувати сенс власного існування і сприяє самоствердженню людини.

Сенс життя – це стійка, домінуюча спрямованість моральної свідомості, що безпосередньо проявляється у соціальній діяльності особи.

Сенс – своєрідна генеральна лінія життя. Ясна річ, скільки людей, стільки й варіантів «генеральних ліній». Найчастіше сенс життя ототожнюють з конкретною метою: стати чемпіоном світу, захистити дисертацію, розбагатіти та ін. Але «сенс» і «мета» – різні поняття. Після досягнення мети життя зовсім не втрачає свій сенс.

Античні філософи вважали, що сенс життя міститься у таких способах

життєдіяльності, які підносять людину над її природним існуванням. Звідси випливало, що сенс життя полягає в удосконаленні свого розуму та здібностей, що забезпечують вище благо. У добу Середньовіччя сенс життя вбачався у служінні Богу, подоланні в собі гріховності. В епоху Відродження – у творчій самореалізації особи. У Новий час активізуються (як смисложиттєві) ідеї матеріального добробуту, достатку земного існування, здобутого власною працею. Тобто варіанти сенсу життя багато в чому зумовлені епохою, громадською думкою, суспільними зразками поведінки, національними традиціями (наприклад, у багатьох східних культурах сенс життя жінки вбачається у народженні дітей та служінні чоловікові). Сенс життя може бути пов'язаний із суспільно значущими цілями та ідеалами (боротьбою за звільнення країни від чужоземного панування чи за реформування політичної системи).

Сенс життя є своєрідним відбиттям історичних умов і можливостей реалізації окремою особою власних прагнень. Вибір сенсу життя може бути відповідно як на користь громадських цінностей (альтруїзм), так і на користь самого себе (егоїзм). Служіння Богу, суспільству, науці може набувати крайніх форм, варто згадати, скільки загублено людських доль в ім'я великих та псевдовеликих ідей (інквізиція, червоний терор, геноцид, фашизм, расизм). В. Г. Белінський закликав, наприклад, відректися від себе, придушити власне «Я»: «Дихай заради щастя інших, жертвуй усім заради блага ближнього, Батьківщини, заради людства». Моральний егоїзм, навпаки, спрямований виключно на благополуччя власної персони, на особисте самовдосконалення чи спасіння.

Від розв'язання проблеми сенсу життя багато в чому залежить і розуміння та відчуття щастя. Безглузде існування або дрібні сенси не звеличують людину, а принижують. Коли людина не здатна прагнути до високого, досконалого, духовно-цінного, вона прирікає себе на животіння, нудьгу та песимізм.

Ще будучи молодим, російський філософ М. Бердяєв помітив: «Ми не знаємо, у чому сенс нашого життя. Але пошук цього сенсу і складає сенс життя».

2. Добро і зло – найзагальніші й провідні поняття моральної свідомості. Вони є синонімами морального та аморального. На різних етапах історії уявлення про добро включали корисність, цінність, матеріальний достаток, справедливість тощо.

Під **добром** розуміють усе те, що сприяє розвитку гуманності у суспільстві й людині, що забезпечує порозуміння, гармонізацію, вдосконалення людських почуттів, стосунків, культури спілкування, звеличення духовного життя. Добром виступають доброзичливість, взаємодопомога, повага, співчуття, милосердя, здоров'я тощо.

Відповідно **злом** називають усе те, що перешкоджає єднанню й порозумінню людей чи гармонізації суспільних відносин (наприклад, злочинність, грубість, байдужість, агресія, егоїзм, підлість, пияцтво, наркоманія тощо). Зло є символом руйнування, примітивізму, страждань,

анархії, дезорганізації.

Складність визначення добра і зла завжди полягала у їх відносності, яку помітили ще софісти, адже, що для однієї людини постає як добро, для іншої – обертається злом. Людські жертвоприношення, інквізиція та хрестові походи, тоталітарні режими здійснювалися з уявлень про добро, а не про зло.

Протиборство добра і зла завжди складало й складає головний зміст морального розвитку людства.

Справедливість – це загальне співвідношення цінностей та їх конкретний розподіл між суб'єктами, що виражає *співрозмірність* і *відповідність* між правами й обов'язками людей, заслугами та їх визнанням, злочинами та покаранням. Невідповідність або порушення цієї співрозмірності визначається вже як **несправедливість**.

Справедливість – це величезне благо, а несправедливість – величезне зло, вважав Платон («Держава»). Підтримання хоча б елементарного рівня справедливості у суспільстві – обов'язкова справа будь-якої держави, яка прагне закріпити своє існування. Відчуття несправедливості породжує негативні емоції, задрість, обурення, зневагу до моральних устоїв, агресію.

Справедливість припускає не лише відповідальність держави перед особою, а й сприяння окремих осіб суспільному благу. «Загальний принцип справедливості, – зазначав В. Соловйов, – вимагає, щоб ми ставилися до інших так, як бажаємо, щоб вони ставилися до нас самих». Віра у торжество справедливості завжди складає один із найсуттєвіших моментів морального життя людини.

Обов'язок – це моральне завдання певної особи чи спільноти у конкретних соціальних умовах або ситуаціях, пов'язане з вольовим зусиллям до виконання *належних* дій. За Кантом, обов'язок – це «необхідність здійснення вчинку з поваги до закону». Подібні вчинки виконуються не з примусу, а з власної доброї волі.

У повсякденному житті часто згадуються обов'язок лікаря, обов'язок офіцера, обов'язок учителя, обов'язок керівника, обов'язок студента, обов'язок батьків, громадянський обов'язок тощо.

У будь-якому разі обов'язок завжди включає усвідомлення власної відповідальності перед іншими людьми, перед суспільством, перед самим собою. Коли в суспільстві втрачаються чи послаблюються почуття обов'язку, тоді деградують майже всі рівні суспільних відносин (професійних, правових, політичних, економічних та ін.), занепадає духовне життя.

Усвідомлення обов'язку перебуває у тісній взаємодії з іншими компонентами моральної свідомості – справедливістю, совістю, гідністю.

Совість – це самооцінка особою власних прагнень, почуттів та вчинків крізь призму вищих моральних цінностей. *Совість складає ядро моральної свідомості*. Совість характеризує здатність особи здійснювати самоконтроль, усвідомлювати моральні суспільні обов'язки, вимагати від себе їх виконання та виробляти самооцінку власних вчинків.

Раціональний вимір совісті – це розумне усвідомлення моральності або аморальності скоєного, тобто засудження чи схвалення якихось дій або

намірів.

Емоційний вимір совісті – це почуття морального задоволення чи незадоволення собою, які проявляються у вигляді самоповаги або у формі каяття, докорів сумління, почуття сорому.

Вольовий вимір совісті – загальний напрям усієї поведінки, зумовлений внутрішньою боротьбою між добром і злом, усім душевним напруженням особи, котра робить вибір у суперечливих життєвих ситуаціях.

Суд власної совісті здавна вважається найсуворішим. Народні прислів'я підтверджують це: «Совість – це тисяча свідків»; «Совість без зубів, а гризе»; «Від людей приховаєш, а від совісті – ні»; «Совість – це голос Бога в людині».

Совість здатна не лише карати, а й підтримувати людину у випадках незаслужених образ, переслідувань, звинувачень, наклепів. Чиста совість – головний скарб моральної свідомості людини.

Сором – почуття, яке виникає у людини внаслідок вчинків, що суперечать вимогам моралі, або в результаті усвідомлення приниження власної гідності.

Психічно сором проявляється як тяжкий неспокій, ніяковість, а назовні може мати фізіологічні симптоми – почервоніння обличчя, потуплені очі, сльози.

Сором може виникати як унаслідок докорів совісті, так і у випадках, коли «совість залишається чистою», але трапляються ситуації, коли людині стає ніяково (наприклад, чхнула під час вистави у театрі, впала на слизькому тротуарі або відчула, що «блискавка» розійшлася на джинсах). У подібних випадках «совість мовчить», бо в людини немає провини за те, що відбулося – страждає лише гідність.

Гідність, честь, репутація – це показники моральної цінності людини. За допомогою них визначається також моральність колективу і суспільства.

Гідність – це моральне ставлення до самого себе, внутрішнє самовизначення і самоповага.

Честь – зовнішнє визначення, повага, оцінка дій особистості з боку інших, коли особисті заслуги людини, міра її моральності й людяності визначають її міру пошани у ставленні до неї.

Репутація – цілісне уявлення про людину, її моральні якості, духовність чи убозтво, здібності та вади, досягнення й провини. Репутація може бути позитивною або негативною (репутація доброго сусіда, сумлінного працівника, надійного партнера, чесного платника податків чи, навпаки, репутація п'янички, ледаря, бабія, хабарника). Задля завоювання певної репутації людина може вдаватися до пошуків відповідного іміджу (модника, інтелектуала, друзяки, аристократа, демократа). Але імідж – лише зовнішня форма поведінки, яка не обов'язково відповідає внутрішньому моральному змісту.

✍ **Питання для самоконтролю**

1. Які концепції сенсу життя Вам відомі? Які з них більше відповідають

Вашим життєвим орієнтирам?

2. Поясніть вислів: «Краще бути, ніж здаватися». Як він співвідноситься з питанням В. Шекспіра «Бути чи не бути?»

3. Які типи моральної особистості Ви знаєте, і які основні моральні цінності їм притаманні?

4. За якими ознаками розрізняють моральні цінності? Проаналізуйте за цими ознаками Вашу особистість?

Література

Основна:

1. Блощинська В. А. Етика. Практикум: навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 248 с.

2. Вознюк Н. М. Етика: Ethics: навчальний посібник / Ніна Миколаївна Вознюк. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 212 с.

3. Етика та естетика: навч. посіб. / В. Л. Петрушенко [та ін.] ; за ред.: В. Л. Петрушенка. – Львів : Новий світ-2000, 2018. – 306 с. – (бібліотека ЗДМУ).

4. Теоретичні проблеми сучасної етики: навч. посібн. для студ. ВНЗ / [Т. Г. Аболіна, І. В. Васильєва, А. М. Єрмоленко та ін.]. – 2-ге вид. переробл. та доповн. – К.: «Авіцена», 2014. – 343 с.

5. Тофтул М. Г. Етика: підручник / М. Г. Тофтул. – 2-е вид., випр., допов. – К.: Академія, 2011. – 437 с.

Додаткова:

1. Ален (Эмиль-Огюст Шартье). Суждения. – М.: Республика, 2000. – 399 с. – (Сайт «ПлатонаНет»).

2. Аристотель. Евдемова этика. В восьми книгах / пер. с древнегреч. Т.В. Васильевой, Т.А. Миллер, М.А. Солоповой. – М.: ИФ РАН, 2005. – 448 с. – (Сайт «ПлатонаНет»).

3. Вознюк Н.М. Етико-педагогічні основи формування особистості: навч. посіб. для студ. вузів / Ніна Миколаївна Вознюк. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 196 с.

4. Малахов В. Етика спілкування: навчальний посібник / Віктор Малахов. – К.: Либідь, 2006. – 400 с.

5. Столович Л.Н. Красота. Добро. Истина: очерк истории эстетической аксиологии. – М.: Республика, 1994. – 464 с. – (Сайт «ПлатонаНет»).

6. Философы Греции. Аристотель. Никомахова этика / пер. Н. Брагинская. – М.: Эксмо-Пресс, 1997. – 102 с.

7. Этика: энциклопедический словарь / под ред. Р.Г. Апресяна и А.А. Гусейнова. – М.: Гардарики, 2001. – 671 с. – (Сайт «ПлатонаНет»).

Словник-мінімум

Воля – свідомо спрямованість до досягнення мети, що переходить з можливості в дійсність на енергетичній основі несвідомого. Залежно від мети і способу її досягнення воля стає моральною або аморальною; це пояснює

органічність таких словосполучень в нашій мові, як «добра воля» і «зла воля».

Гранична (межова) ситуація – поняття екзистенціальної етики, яке окреслює кризові стани людини, що призводять до актуалізації особистісного початку. Така актуалізація виявляється в загостренні самосвідомості і переосмисленні сенсу життя. Це може призводити, у свою чергу, до зміни переживання самоідентичності.

Екзистенціал – ситуація людського буття, що переважно пов'язана з його граничними і трагічними проявами та породжує глибинну зміну стратегій і сенсів існування. Це такі ситуації, в яких відбувається зміна і розвиток етичних і естетичних ідеалів особистості.

Екзистенція – буття людини, що переживає свою унікальність, скінченність, самотність, а також можливість виходу за межі скінченності і самотності, що становить справжнє людське існування.

Етика без моралізаторства – тип етичної рефлексії, заснований на звільненні етики від однозначності оцінок при одночасному недопущенні грубого прагматизму або цинізму. Етика без моралізаторства дозволяє шукати квінтесенцію і основу моралі не в універсальності і категоричності єдиного етичного імперативу, вона спрямована, перш за все, на антропологічні та історичні прозріння, засновані на визнанні існування різних способів обговорення і рішення моральних проблем в різних культурно-історичних контекстах.

Загальнолюдське – поняття, яке окреслює те загальне, що властиве для будь-якого представника людського роду. Це морально-ціннісні норми, які роблять можливою плідну комунікацію представників будь-яких рас, націй і етносів.

Ідеал – найбільш загальне, універсальне уявлення про блага і належне (1); образ досконалості у відносинах між людьми або – у формі суспільного ідеалу – такий устрій суспільства, що забезпечує цю досконалість (2); безумовний вищий взірець моральної особистості (3).

Сенс життя – філософська категорія, що окреслює проблему значення людської присутності у світі, враховуючи її скінченність.

Цінність – це позитивне або негативне значення об'єктів навколишнього світу для людини, групи, суспільства в цілому.

Відповідальність – категорія етики, що характеризує виконання особистістю свого морального або правового обов'язку, здатність визнати авторство своїх вчинків і прийняти їх наслідки.

Добро і зло – фундаментальні категорії етики, що описують конструктивне і деструктивне відношення особистості до себе, іншої людини і світу. У більшості етичних концепцій категорії добра і зла співвідносяться з гідною і негідною поведінкою особистості, оскільки добро і зло завжди є результатом вільного вибору розумної людини.

Надія – екзистенціальна ситуація граничного буття, що виражає відкритість особистості своїм перспективам.

Совість – категорія етики, що означає стан страждання, незручності і

дискомфорту при порушенні норм відповідальності перед собою, іншою людиною або суспільством. Пробудження совісті означає глибинне невдоволення собою. Таке невдоволення викликається не втраченою можливістю, а порушенням моральної заборони або зрадою собі.

Справедливість – етична категорія, що означає відношення до людини і світу на основі уявлень про права людини. Справедливість реалізується в діях, що визначаються розумінням належного. Фундаментальною особливістю справедливості є об'єктивна оцінка вчинків і прийняття відповідальності за них.

Честь і гідність – найважливіші категорії моральної свідомості і морального буття особистості, що окреслюють повагу особистості до себе на основі усвідомлення реальних або потенційних заслуг перед іншими людьми.

✍ Споріднені поняття

Аксіологія – етичне вчення про цінності. Термін введений у філософію німецькими неокантіанцями Г. Лотце та Г. Когеном у 60-х роках XIX ст.

Апатія – бездіяльність, байдужість.

Апологія – захист, виправдання певних положень.

Відчай – екзистенціальна ситуація граничного буття, в якій людина переживає абсолютну неможливість подальшого існування в звичному або новому буттєвому просторі.

Волюнтаризм – світоглядна позиція, згідно якої воля є вищим початком буття людини і світу, а тому – головною умовою реалізації життєвих стратегій (1); характеристика способу відношення до світу авторитарної особистості (2); філософське вчення, що робить поняття волі основним принципом філософствування і що протиставляє стихію волі раціональному освоєнню світу (3).

Екзистенціальна етика – розділ етики, що досліджує екзистенціали людського буття в контексті добра і зла (1); розділ етики, що досліджує мораль і моральність в граничних ситуаціях і граничному бутті людини (2).

Заборона і воля – екзистенціальні ситуації, взаємодія яких виражає процес становлення волі у повсякденному бутті людини.

Кредо – символ віри, переконань людини.

Туга – екзистенціальна ситуація граничного буття, в якій людина переживає неадекватність власної життєвої стратегії бажаній реальності.

Тема № 4 МОРАЛЬНИЙ ДОСВІД І ПРАКТИКА

План

1. Моральні вчинки.
2. Моральний конфлікт.
3. Моральне спілкування. Толерантність. Повага.

📖 *Методичні вказівки до теми*

Соціальне буття моралі характеризується її проникненням в усі сфери життєдіяльності людей. Моральні цінності постають своєрідним мірилом людських стосунків і вчинків у будь-якій соціально значущій діяльності. Отже, **моральна практика** – це реалізація моральних цінностей через діяльність людей.

1. Моральний вчинок вважається вихідним елементом моральної поведінки. Моральне життя людини не є лише процесом простого засвоєння суми прописних істин чи стандартів поведінки. Воно завжди включає такі компоненти, як моральна орієнтація, моральні пошуки, моральний вибір, моральна мотивація тощо, наслідком «спрацювання» яких стає *моральний вчинок*. **Моральним вчинком** називають дію, що має позитивне моральне значення. Відповідно дію, яка має негативне моральне значення, вважають **провиною**. У реальному житті буває, однак, не так уже й просто оцінити вчинки людей як моральні або аморальні. Найчастіше враховуються два критерії: чи несуть вони користь або шкоду іншим; чи відповідають вони загальноприйнятим нормам і традиціям.

Але як, наприклад, оцінити вчинок людини, яка вкрала гроші на операцію своїй смертельно хворій дитині, або вчинок людини, котра каже правду бандиту, що переслідує жінку, куди та побігла?

Тому при оцінюванні дій людей як моральних чи аморальних слід ураховувати й такі чинники, як:

- 1) мотивація вчинку;
- 2) умови здійснення;
- 3) засоби здійснення;
- 4) наслідки вчинку.

У повсякденному житті співіснують різні рівні моральних цінностей і різноманітні засоби їх втілення, які в цілому утворюють певну «середину» моральної культури суспільства. Крайнощі, або вищий та нижчий прояви вчинків, – *це подвиг і злочин*.

Подвиг – це вчинок, зумовлений особливим піднесенням морального духу, загостренням почуття обов'язку, вищою мотивацією на добро заради інших. **Злочин** – це вчинок, зумовлений егоїстичними орієнтаціями, внаслідок яких відкидаються як вищі моральні цінності, так і елементарні соціокультурні норми життя.

2. Моральний конфлікт – це зіткнення моральних норм в індивідуальній і суспільній свідомості, що зумовлене боротьбою мотивацій та вимагає морального вибору. Тобто **моральний конфлікт** є специфічною ситуацією вибору між рівними для даної людини, але взаємовиключними моральними цінностями. Наприклад, чи рятувати людину, що потопає і благає про допомогу, в якій ви впізнаєте колишнього ділового партнера, що є винуватцем банкрутства вашої фірми, ваших боргів та злиднів вашої сім'ї?

Складність морального конфлікту полягає у тому, що будь-який вибір вчинку (як слідування тій або іншій нормі моралі) веде до порушення іншої норми, а уникнути розв'язання конфлікту неможливо.

Зовнішні моральні конфлікти спричинені суперечностями і розходженнями ціннісних орієнтацій між людьми, які мають різне моральне виховання, належать до різних соціальних груп, дотримуються різних традицій тощо.

Внутрішні моральні конфлікти породжуються складністю й різнохарактерністю самих мотивацій особистості та боротьбою моральних цінностей у її свідомості.

Загальним принципом у розв'язанні моральних конфліктів є визначення вищих цінностей над нижчими: загальнолюдського над індивідуальним і егоїстичним. Однак «чистих» рецептів розв'язання моральних конфліктів не існує, хоча й намагалися їх знайти, сформувані як «систему переваг» у різні часи.

3. Спілкування – це складний процес установалення і розвитку контактів між людьми, зумовлених різноманітними потребами. Без спілкування не може відбуватися повноцінне становлення особистості, не можливий обмін досвідом, трудовими і побутовими навичками, науковою інформацією тощо. Тобто міжособове спілкування являє собою персоніфіковану форму суспільних відносин.

Зміст спілкування складають як обмін діями, вчинками, думками та почуттями з іншими людьми, так і звернення людини до самої себе – до власної душі, спогадів, совісті, мрій. У цьому плані спілкування становить собою форму творчої активності, що допомагає виявити й розкрити різні грані особистості.

За своєю природою спілкування – соціально-психологічне явище, в якому задіяні основні психічні здібності, якості та характеристики людини. Потреба у спілкуванні не у всіх однакова, бо вона залежить від загального комплексу біосоціальних характеристик особи – стану здоров'я, нервової системи, темпераменту, психічної спрямованості (екстраверти чи інтроверти), традицій, цінностей, норм тощо.

Позбавлення можливості спілкування хворобливо впливає і на молодих, і на старих людей: відірваність від оточуючих, самотність діє на психічний стан, настрої, сприяє формуванню різних комплексів, нездорової уяви тощо.

Призначення та сенс спілкування полягають у тому, щоб людина самовизначилася, самовиразилася, самоствердилася, взаємозбагатилася у процесі взаємодії з іншими людьми, відчула визнання, власну цінність, гідність, повагу. Через спілкування людина дізнається про погляди, почуття, світосприйняття, вчинки інших людей, навчається визнанню цінності іншої людини, залучається до пошуків вічних гуманістичних цінностей – добра, щастя, сенсу життя.

Для того щоб повноцінно спілкуватися, люди повинні вміти елементарно співіснувати один з одним, миритися з неминучими розбіжностями поглядів, орієнтацій, стилів життя, «терпіти» інших у різноманітних конкретних ситуаціях.

Від латинського дієслова *tolero* – «несу», «витримую», «терплю» –

походить термін «толерантність». *Толерантність* – уміння витримувати іншого таким, яким він є, це визнання за іншими права жити, мислити та чинити по-своєму, тобто визнання права інших бути іншими.

Проблема толерантності завжди постає як проблема внутрішньої моральної культури людей, як потреба стримування гніву, агресії, афективних почуттів і пристрасті.

Поле толерантності має свої межі, а саме – до порушення ключових моральних норм («не кради», «не вбивай», тощо). Толерантність до вбивці, наприклад, сама стає аморальною.

Зазвичай людям замало того, що їх лише «терплять», вони прагнуть до більш високого визнання себе як особистостей, претендують на повагу, дружбу, любов. Але, щоб досягти вищих рівнів визнання, треба докласти чималих власних зусиль, у той час як толерантність має бути загальною та доволі простою нормою спілкування у суспільстві. Якщо толерантність – це «терпляча стриманість» щодо іншого, то повага додає цьому іншому певний *ціннісний* статус. *Повага* – це таке ставлення до людини, що реалізує на практиці визнання її людської гідності. Тобто повага повинна наочно підтверджуватися у спілкуванні, до того ж не зводиться до одиничних формальних актів, а створювати цілісну моральну атмосферу спілкування.

Кожна людина, яка прагне відчувати повагу до себе, має домагатися її ціною власних зусиль, і не будь-яких, а лише таких, в яких реалізується потенціал власної людяності, власної душі, власних гуманних намірів. Не можна вимагати поваги до себе, погрожуючи зброєю або просто перебуваючи «напідпитку».

За сучасними цивілізованими уявленнями кожному громадянину суспільства має бути гарантований певний «мінімум поваги», що унеможлиблює безпідставні звинувачення, арешт, шантаж, залякування. У розвинутих країнах таку гарантовану повагу мають навіть злочинці: міра її прояву в місцях позбавлення волі розглядається як показник реального рівня гуманності того чи іншого суспільства.

Відсутність реальної поваги до пересічних громадян із боку владної системи, уряду або ідеології зумовлює занепад загальної культури спілкування. Так сталося в радянському суспільстві, де «прості» робітники та селяни цінувалися вище, ніж освічені інтелігентні люди (лікарі, інженери, науковці, викладачі), де схвалювалися пошуки «ворогів народу», доноси, анонімки, де культивувалася атмосфера тотальної підозри, страху. Врешті-решт сфера повсякденного спілкування деградувала, з неї надовго зникли чуйність, делікатність, ввічливість і інші «старорежимні» чесноти, натомість грубість, вульгарність та інші прояви «простоти» стали нормою спілкування, які зберігаються і дотепер.

Брутальність та хамство сьогодення у поєднанні з довгоочікуваною «свободою» спотворюють саме поняття свободи, бо породжують лише таку «розкутість», котра є вільною від будь-яких моральних зобов'язань, справжньої поваги до людини, визнання її гідності, співчуття і милосердя.

❧ Питання для самоконтролю

1. Спробуйте пояснити: які саме народи можна традиційно вважати гедоністами за способом життя?
2. Чи може задоволення бути фундаментальним моральним принципом? Які три підходи з цього приводу є у філософії?
3. Розкрийте позитивні та негативні якості егоїзму на власних прикладах.
4. Чи згодні ви з таким твердженням: «Чесність підприємця – умова його морального і економічного становища»? Як Ви вважаєте, чи можна таку моральну якість вважати нормою а) в світі бізнесу; б) в інших сферах діяльності?
5. Спробуйте знайти аргументи, щоб заперечити наступне твердження Лоренцо Валли: «... через що інше ... виникла дружба, ... якщо не через взаємність послуг, як, наприклад, давати і приймати те, чого вимагає спільна користь, якщо не через радість говорити, слухати і робити разом інші речі? Немає ніякого сумніву, що і основою відносин хазяїв та робітників вважається виключно користь?» Чи згодні ви з такою позицією автора?

Література

Основна:

1. Дружинин В. Ф. Этика: курс лекций: учебное пособие для вузов / В.Ф. Дружинин, Л.А. Демина. – М.: Экзамен, 2005. – 221 с.
2. Етика та естетика: навч. посіб. / В. Л. Петрушенко [та ін.] ; за ред.: В. Л. Петрушенка. – Львів : Новий світ-2000, 2018. – 306 с. – (бібліотека ЗДМУ).
3. Тофтул М. Г. Этика: підручник / М. Г. Тофтул. – 2-е вид., випр., допов. – К. : Академія, 2011. – 437 с.

Додаткова:

1. Гартман Н. Этика / пер. А.В. Глаголева. – М.: Владимир Даль, 2002. – 708 с. – (Сайт «ПлатонаНет»).
2. Киркегор (Kierkegaard) С. Наслаждение и долг / пер. с датского П. Ганзена. – Киев: AirLand, 1994. – 504 с. – (Сайт «ПлатонаНет»).
3. Сенека Л. Философские трактаты. – СПб.: Алетейя, 2001. – 400 с. – (Сайт «ПлатонаНет»).
4. Спенсер Г. Научные основания нравственности. Индукции этики. Этика индивидуальной жизни. – М.: Издательство ЛКИ, 2008. – 248 с. – (Сайт «ПлатонаНет»).
5. Философы Греции. Основы основ: логика, физика, этика / сост. В. Шкода. – Харьков: Фолио, 1999. – 1056 с. – («Антология мысли»).

📁 Словник-мінімум

Альтруїзм – один з моральних принципів, що проголошує співчуття і любов до ближнього головними цінностями особистості. Термін введений О. Контом для виразу прагнення, протилежного егоїзму, коли інтереси інших

ставляться вище власних.

Гедонізм – моральний принцип, згідно з яким сенс життя полягає в отриманні насолод. Гедонізм – це спроба виправдати насолодою турботи життя. Задоволення і насолода у гедонізмі є критерієм моралі і способом обґрунтування добра.

Евдемонізм – етичний принцип, що вважає головним критерієм моральності і основою моральної поведінки людини прагнення до щастя. На відміну від гедонізму, який ототожнює поняття щастя і індивідуальної насолоди, евдемонізм розглядає щастя не лише як насолоду однієї особи, але і як гармонійне поєднання особистісного щастя з інтересами, потребами і цінностями інших людей.

Егоїзм – світоглядний принцип, згідно з яким головною життєвою цінністю є інтереси і потреби окремої людини. На відміну від персоналізму, згідно з яким особа спрямована до конструктивної співпраці на основі поваги до ближнього, егоїзм наполягає на домінанті інтересів індивідуума над інтересами інших людей. Егоїзму протистоїть альтруїзм.

Емпіричність – властивість знання, заснована на досвіді чи внутрішньому почутті.

Задоволення і насолода – екзистенціальні ситуації, взаємодія яких виражає становлення переживання рівня і повноти життя. Задоволення собою виступає одним з критеріїв дорослості в буденному бутті.

Кар'єризм – гонитва за особистим успіхом у службовій та іншій діяльності шляхом задоволення своїх честолюбних прагнень на шкоду суспільним інтересам.

Пробачення – категорія моральної свідомості і морального буття особистості, здатної в екзистенціальних ситуаціях образи, заздрості, ненависті не відповідати тим самим. Пробачення означає здатність відокремити зло у вчинках особистості від самої особистості. Це здатність прийняти і зрозуміти Іншого в усій складності і суперечності його натури.

Споріднені поняття

Амбіція – честолюбність, пиha, чванливість.

Апломб – надмірна, підкреслена самовпевненість у поведінці.

Відчуження – (у широкому сенсі) – віддалення однієї форми буття від іншої, перехід природи, духу, особи, суспільства в інобуття при втраті зв'язку зі своїми попередніми станами (1); процес і результат порушення єдності людини і світу, а також людини і іншої людини (2).

Діалог – спосіб відкритості людини світу у бесіді або дискусії, який у своїх розвинених формах може ставати пошуком і отриманням істини.

Довіра – поняття етики, що описує стосунки людей, які вірять в загальні цінності, ідеали, мають спільний досвід і спільну долю. Довіра – це практичне втілення віри у взаємодії людей. У формі довіри віра входить у повсякденність і забарвлює її своєю присутністю.

Егоїзм – самозакоханість, переоцінка своєї значущості.

Егоцентризм – етичний принцип, одна з форм індивідуалізму.

Краса людини – вища гармонія внутрішнього і зовнішнього, духовного і душевного початків в людині і світі людини.

Краса стосунків – фундаментальний концепт етики, що означає моральну гармонію людей у взаємодії з собою і один з одним.

Нудьга і святковість – екзистенціальні ситуації, що виражають втрату і відновлення інтересу до світу у повсякденному бутті людини.

Тема № 5 ПРИКЛАДНІ ЕТИЧНІ ПОНЯТТЯ (медична етика, деонтологія)

План

1. «Медична етика» та «деонтологія» – визначення понять.
2. Витоки медичної деонтології та сучасні документи що її регламентують.
3. Основні деонтологічні проблеми сучасної медицини: ятрогенії; лікарська таємниця; евтаназія; деонтологічні аспекти в сфері генетики.

Методичні вказівки до теми

1. **Медична етика** – це наука про систему норм і правил поведінки і моральної зовнішності лікаря та всього медичного персоналу. Мораль регулює відношення лікаря до пацієнта, здорової людини, до колег, суспільства, держави. Етичні закони лежать в основі лікарської діяльності, у взаєминах лікаря і пацієнта. Медична етика включає постулати про обов'язки лікаря і пацієнта, лікарську таємницю, лікарські помилки, ятрогенію, проблеми евтаназії. **Деонтологія** (від грец. deontos – належне, logos – вчення) – розділ етичної теорії, в якому розглядаються проблеми обов'язку, моральних вимог і нормативів та взагалі зобов'язання, як специфічної для моральності форми прояву соціальної необхідності. Деонтологія – це наука про професійну поведінку людей, сукупність етичних норм, необхідних для виконання ними своїх професійних обов'язків. Вперше термін «деонтологія» введено англійським філософом І. Бентамом на початку ХІХ сторіччя, який використав його для позначення вчення про мораль в цілому. У творі «Деонтологія, або Наука про мораль» (1834), він затверджує керівним етичним принципом поведінки принцип корисності. Етичний ідеал, за Бентамом, – «найбільше щастя найбільшій кількості людей»; критерій моралі – «досягнення користі, вигоди, задоволення, добра і щастя»; кожна людина прагне збільшити задоволення, що отримується від життя та, відповідно, зменшити страждання.

Медична деонтологія – суміжна дисципліна між етикою і медициною, область медичної етики, що має свою специфіку; вчення про моральний обов'язок, етичні обов'язки і етичні норми поведінки медичного персоналу, що забезпечують оптимальну якість та результативність його роботи з відновлення і збереження здоров'я людей. Ключовим поняттям медичної деонтології є професійний обов'язок лікаря перед суспільством і пацієнтами.

Медична деонтологія припускає право медиків на професійну гідність і честь, включає нормативні принципи поведінки лікаря. Вона носить найбільш прикладний характер, тим самим безпосередньо вторгається в область регуляції людських відносин. У вузькому сенсі медична деонтологія – це сукупність конкретних норм і принципів медичної моралі стосовно певної спеціальності. Оскільки лікарські спеціальності істотно розрізняються, то деонтологічні вимоги, регулюючі практичну діяльність лікарів-фахівців, носять специфічний характер (розрізняють медичну деонтологію терапевта, хірурга, акушера-гінеколога, педіатра, онколога, психіатра, дерматовенеролога та інших).

Основні сфери регуляції загальної і спеціальної деонтології:

- взаємовідносини між лікарем і пацієнтом, зокрема, у присутності інших хворих та інших колег (відносини «за вертикаллю»);
- взаємовідносини між лікарем і пацієнтами-дітьми;
- взаємовідносини між лікарем і близькими пацієнта, зокрема, у присутності самого пацієнта та у присутності сторонніх;
- взаємовідносини між лікарем і його колегами, зокрема, у присутності пацієнта, його близьких і сторонніх (відносини «за горизонталлю»);
- взаємовідносини між лікарями і середнім (молодшим) медперсоналом, зокрема, у присутності хворих;
- відношення лікаря до лікарської таємниці і його право на розповсюдження інформації;
- право лікаря на експеримент і етичні проблеми медичних досліджень;
- проблема юридичної відповідальності лікаря;
- проблема матеріальної і моральної винагороди лікаря.

2. При розгляді *історичних аспектів розвитку медичної деонтології*, звертає увагу те, що ще Гіппократ у III ст. до н.е. у своїй знаменитій «Клятві» першим сформулював обов'язки лікаря перед пацієнтом і систематизував правила медичної етики, які мають актуальність і в теперішній час. «Primum non nocere» («не нашкодь») – основний принцип лікування, закладений «батьком медицини» Гіппократом, що лежить у витоків лікарської етики (модель Гіппократа). І в сучасній медицині зберігається актуальність принципу «при лікуванні не завдавай шкоди». Шкода може бути завдана бездіяльністю, недбалістю, некваліфікованими діями, злими намірами. Першорядна роль обов'язку в професії лікаря обумовлена цінністю здоров'я і життя людей. Вищим проявом професійного обов'язку лікаря є дотримання ним *принципу гуманізму*, добросовісне виконання ним своїх обов'язків по відношенню до хворого. Академік В. М. Бехтерев підкреслював, що «якщо хворому після розмови з лікарем не легшає, це – не лікар».

Похідними від ідей гуманізму в практиці лікаря є наступні принципи: «не нашкодь», «роби добро», принцип справедливості, принцип пошани прав і гідності людини, принцип правдивості, принцип конфіденційності, принцип дотримання обов'язку, принцип пошани автономії пацієнта.

3. У сучасних умовах питанням медичної деонтології у всіх країнах приділяють велику увагу. У багатьох країнах (Франції, ФРН, Італії,

Швейцарії, США та ін.) існують національні деонтологічні кодекси. Ряд документів носить міжнародний характер: до них слід віднести Женевську декларацію (1948), Міжнародний кодекс медичної етики (Лондон, 1949), Гельсінсько-Токійську декларацію (1964, 1975), декларацію Сіднея (1969), декларацію, що стосується відношення лікарів до тортур (1975), «Конвенцію про захист прав і достоїнства людини у зв'язку з впровадженням досягнень біології і медицини» (1997), Європейську хартію з прав пацієнтів (2002) та інші.

За даними ВООЗ, ятрогенії зустрічаються у 20% хворих і складають 10% в структурі госпітальної смертності. Наявною є парадоксальна ситуація, коли разом з безперечною користю медицина може породжувати наслідки ще більш негативні, ніж основне захворювання (залишення інструментів в організмі після операції, внутрішньо-лікарняне інфікування, лікарські алергії, післяопераційні захворювання). **Ятрогенія** – це будь-які небажані або несприятливі наслідки профілактичних, діагностичних та лікувальних втручань або процедур, які призводять до порушень функцій організму, обмеження звичної діяльності та інвалідизації або навіть смерті; ускладнення медичних заходів, які розвилися в результаті як помилкових, так і правильних дій лікаря. У перекладі з грецької (від *iatros* – лікар, *gennim* – створювати, породжувати), ятрогенії можна представити як захворювання, породжені лікарем. У формуванні ятрогеній зазвичай відіграють роль ситуаційні моменти, що несприятливо склалися, в період контакту лікаря з хворим. На другій Всесоюзній конференції з проблем медичної деонтології (1977) було запропоновано розділити всі ятропатогенії на три групи: ятропсихогенії – порушення, обумовлені впливом на психіку хворого; ятрофармакогенії – розлади, пов'язані з негативним впливом лікарської терапії; ятрофізіогенії – захворювання, викликані фізичним впливом медичних заходів. Виділяють також ятрогенії впливу (медикаментозна; маніпуляційна; наркозно-реанімаційна, хірургічна, аліментарна, променева) та ятрогенії бездіяльності.

Логічним продовженням права людини на гідне життя, як природного права кожної людини, – є визнання такого ж природного її права на гідну смерть. У біомедичній етиці моральні проблеми вмирання виникають як «інша» сторона життєдіяльності людини в результаті, так званих, нестандартних ситуацій в практиці медицини, примушуючи медичне співтовариство переглядати і заглиблювати зміст цінностей, що діють в ньому. **Евтаназія** (від древнегрец. *Eu* – добре і *thanatos* – смерть) – поняття, що означає навмисне прискорення смерті або умертвіння невиліковного хворого, який перебуває в термінальному стані, з метою припинення його страждань. Людина, яка вмирає, має право визначити, що для неї важливіше: бути людиною, яка володіє самосвідомістю і розумом, або просто залишатися ще якийсь час живою, в стані штучної підтримки життя. Таке рішення пов'язане з ціннісним підходом до життя і може бути розглянуто як прояв самоповаги особистості. Проблема евтаназії пов'язана, насамперед, з правом людини на життя, яке має кілька аспектів: право на збереження життя

(індивідуальності); право розпоряджатися власним життям; право піддавати своє життя значному ризику; нарешті, найбільш дискусійне право вирішувати питання про припинення власного життя. В деяких випадках життя і діяльність людини пов'язані з високим ризиком для її життя і здоров'я, але це не забороняється законом, значить, побічно визнається (діяльність вченого, який ставить на собі експеримент, полярника, космонавта, спортсмена-автогонщика). Не заохочується, але й не переслідується рішення людини покінчити життя самогубством. Але в питанні про евтаназію суспільство, держава і закон ставлять під сумнів право людини розпоряджатися своїм життям. Тому це питання залишається однією з «відкритих» проблем біомедичної етики.

Генетика (від грец. genesis – походження) – галузь біології, що вивчає закони спадковості і мінливості живих організмів, методи управління спадковістю і спадковою мінливістю для отримання потрібних людині форм організмів або з метою управління їх індивідуальним розвитком. Сьогодні генна технологія і біотехнологія можуть втручатися в долю людини. Все, що їм вдається робити з мікроорганізмами і окремими клітинами, принципово можливо зробити з людиною, людською яйцеклітиною. При цьому деякі учені вважають, що їх діяльність ні в чому не повинна бути обмежена: те, що вони хочуть, вони можуть і повинні робити. Проте наукова «цікавість», що задовольняється за будь-яку ціну, небезпечна і не сумісна з гуманністю етики. У сфері генетичної біомедицини загострюються або модифікуються традиційні проблеми біомедичної етики: проблема збереження лікарської таємниці при генетичному тестуванні (суб'єктом дотримання принципу конфіденційності і збереження лікарської таємниці стає тут не тільки пацієнт і його родичі, але і діти, що ще не народилися); генетична паспортизація – отримання відомостей про генетичні особливості організму і складання на їх основі генетичних паспортів, в яких наголошується генетична схильність до спадкових і деяких інших захворювань; проблема клонування; створення генетично модифікованих організмів та ін.

❖ Питання для самоконтролю

1. Що пов'язує між собою медичну етику та деонтологію?
2. Які основні документи регулюють медичну етику в сучасному світі?
3. Яким чином розвивалися ідеї медичної деонтології протягом історичного розвитку суспільства?
4. Поясніть, яким чином вивчення студентами медичних університетів етики впливає на проблематику ятрогенії в сучасному суспільстві.
5. З чим пов'язана проблема евтаназії в сучасному світі? Сформулюйте свою позицію щодо цієї проблеми та поясніть.
6. Як сучасний розвиток медичних наук впливає на деонтологію в медицині?

Література

Основна:

1. Ковальова О. М., Сафаргаліна-Корнілова Н. А., Герасимчук Н. М. Деонтологія в медицині: підручник. – Харків, 2014.– 258 с.
2. Спиця Н. В. Деонтологія в медицині. Навчально-методичний посібник для студентів II курсу медичних та фармацевтичних факультетів. – Запоріжжя: ЗДМУ, 2017. – 83 с.
3. Тофтул М. Г. Етика: підручник / М. Г. Тофтул. – 2-е вид., випр., допов. – К. : Академія, 2011. – 437 с.

Додаткова:

1. Алексеєнко А.П., Лісовий В.М. Соціально-філософські та етичні проблеми медицини. – Харків: Колегіум. – 2010. – 340 с.
2. Бильченко О.С. Врачебная этика и медицинская деонтология. – Харків, 2005. – 197 с.
3. Кривоносов М.В., Алексеєнко А.П. Філософські соціально-екологічні проблеми медицини. – Харків, 2002. – 215 с.
4. Лікарі, пацієнти, суспільство. Права людини і професійна відповідальність лікаря в документах міжнародних організацій. – К., 1999.
5. Турак Й.А. Етичні і правові основи медичного втручання з погляду лікаря-практика. – Ужгород: Закарпаття, 2002. – 192 с.
6. Шапов І.А. Биомедицинская этика: учебник. – М.: ОАО «Издательство «Медицина», 2006 – 344с.

Словник-мінімум

Біоетика – систематичне дослідження людської поведінки в межах наук про життя та здоров'я, що проводиться в світлі моральних цінностей та принципів; опрацьовує методологію прийняття рішень, адекватних із соціальної, медичної, психологічної та правової точок зору; галузь науки, котра формується на межі медичної етики та етики науки; міждисциплінарна галузь досліджень та експертизи, предметом котрої є ціннісна проблематика, що стосується лікаря та пацієнта, а також етичні проблеми, що виникають в біомедичних дослідженнях та в науках про поведінку, зокрема при експериментуванні на людині; етичні аспекти проблем, пов'язаних з виділенням та розподілом ресурсів на охорону здоров'я та медичну допомогу.

Деонтологія (грец. δέον – належне) – вчення про проблеми моралі і моральності, розділ етики. Термін введений Дж. Бенетом для позначення теорії моральності як науки про мораль. Характеристика проблем людського обов'язку, розглядає обов'язок як внутрішнє переживання примусу (моральна вимога), задається етичними цінностями.

Евтаназія (грец. ευ добро та грец. θάνατος смерть) – умисне припинення життя невиліковно хворого з метою позбавлення його від нестерпних страждань, що не піддаються лікуванню наявними медичними методами та засобами.

Лікарська таємниця – медичні працівники та інші особи, яким у зв'язку з виконанням професійних чи службових обов'язків стало відомо про

хворобу, медичне обстеження, огляд та їх результати, інтимну і сімейну сторону життя громадянина, не мають права розголошувати ці відомості, крім передбачених законодавчими актами випадків.

Медична деонтологія – сукупність етичних норм і принципів поведінки медичного працівника при виконанні своїх професійних обов'язків.

Медична етика – галузь етичної науки, яка досліджує об'єктивні основи, сутність, специфіку, структуру й основні функції моралі працівників медичної сфери діяльності.

Ятрогенія – (дав.-гр. ἰατρός «медик»+дав.-гр. γένεσις «походження»; англ. Iatrogenesis) – помилкові або неадекватні дії медичного працівника, як несвідомі, так і свідомі, що призвели до виникнення захворювання, ускладнення або смерті пацієнта.

Споріднені поняття

Відповідальність – загальносоціологічна категорія, яка виражає свідоме ставлення особи до вимог суспільної необхідності, обов'язків, соціальних завдань, норм і цінностей; означає усвідомлення суті та значення діяльності, її наслідків для суспільства і соціального розвитку, вчинків особи з погляду інтересів суспільства або певної групи.

Генна інженерія – сучасна біотехнологія, отримання нових комбінацій генетичного матеріалу шляхом маніпуляцій, що проводяться поза клітиною, з молекулами нуклеїнових кислот і перенесення створених конструкцій генів в живий організм, внаслідок чого досягається їх включення і активність в цьому організмі і у його потомства; наука про генетичне конструювання нових форм біологічно активної ДНК, нових форм клітин, цілих організмів за допомогою штучних прийомів перенесення генів.

Гуманізм (від лат. humanus – людський) – світогляд, заснований на принципах рівності, справедливості, людяності у відносинах між людьми, проймаючий любов'ю.

Тема № 6

ЕСТЕТИКА ЯК ФІЛОСОФСЬКА НАУКА

План

1. Естетика як філософська наука.
2. Феномен естетичного, його інтерпретації та структура.
3. Основні естетичні категорії.

Методичні вказівки до теми

1. **Естетика** (від. гр. aisteticos – те, що сприймається чуттєво) – філософська наука про сутність чуттєвої культури людини та закони розвитку мистецтва; вивчає прекрасне в дійсності, особливості і загальні принципи творчості, в тому числі закони розвитку мистецтва як особливої форми естетичного ставлення до дійсності. Найвищу цінність мають ті

враження людини, що з'являються в гармонійному емоційному житті і в процесі самовиховання.

Предмет естетики:

1) людська чуттєвість, що відповідає за цілісне, образне осягнення світу. Включена і сфера прекрасного, і піднесеність, і комічне, і трагічне. Прекрасне – образ реального предмета, що досяг найвищого ступеня досконалості та гармонійності;

2) мистецтво, як сфера духовно-практичної діяльності людей, що спрямована на художнє осягнення та освоєння світу. Мистецтво задовольняє універсальну потребу людини – відтворювати навколишню дійсність в розвинутих формах людської чуттєвості.

Мистецтво розвиває й виховує цю особливу сферу людського духу – чуттєвість. Його розуміють як творчу діяльність, спрямовану на перетворення навколишнього світу й людини за законами краси. Мистецтво реалізується через різноманітні види, жанри, стилі.

Естетика є особливою сферою філософського знання. Якщо філософія в основному оперує «чистими» категоріями, то естетика залучає до свого кола поняття, що здаються з першого погляду досить простими. «Простота» їх полягає у тому, що вони досить часто присутні в живій мові, перебувають постійно «на слуху». Дійсно, люди постійно користуються категоріями прекрасного й піднесеного, трагічного й комічного – вони їм необхідні при оцінці певних ситуацій, явищ, конкретних людей, історичних подій і т. ін.

Філософська естетика покликана займатися проблемою людської чуттєвості – частиною проблеми свідомості. Таке загальне визначення витікає з органічної єдності двох своєрідних частин цієї науки, якими є:

- специфіка естетичного як прояву ціннісного ставлення людини до дійсності;

- художня діяльність людини.

Обидві частини, хоч і тісно взаємопов'язані, проте відносно самостійні.

У першій – розглядаються питання природи, специфіки й творчого потенціалу естетичного, категорії естетики – прекрасне, трагічне, комічне тощо.

Друга частина охоплює художню діяльність людини, структурну й функціональну її своєрідність, природу художнього таланту, видову, жанрову та стильову самотність мистецтва.

Мистецтво змушує людину ставитися до світу як до Пізнання! Можна стверджувати, що це є критерієм визначення мистецтва і немистецтва.

Мистецтво повинне торкатися вічних субстанцій, глибинних питань (любов, смерть...). Мистецтво – серйозне ставлення до буття. Якщо ж людині даються готові відповіді, то це схоже на споживання (супермаркет, бізнес-шоу).

2. Саму історію становлення естетики без перебільшення можна назвати процесом пошуку адекватного співвідношення такими поняттями, як прекрасне, досконале, гармонія, цінність, філософія мистецтва. Протягом

багатьох століть естетика виступала і як «наука про прекрасне», і як «наука про досконале», і як «наука про закони розвитку мистецтва».

Констатуючи складність визначення предмета естетики, слід передусім реконструювати історію проблеми, звернувши особливу увагу на специфіку термінології.

Своєрідність системи естетичних категорій в естетичних теоріях в більшій мірі визначається розумінням предмета естетики. Поняття «естетика» традиційно пов'язують з грецьким ейсетикос (почуттєвий). Проте, не можна тут обійти і такі грецькі терміни, як естаномай, естесі, естаноме, не можна нехтувати і самим процесом формування особистого ставлення до предмета.

Хоч згадані терміни й відповідають поняттю «почуття», проте вони увібрали в себе багато нюансів індивідуального людського ставлення до предмета, зорієнтували людину на власну зорову, слухову, дотикову здатності відчувати, вимагали довіри до власного світосприймання. Так, наприклад, якщо предметом естетики було прекрасне, то вся система естетичних категорій будувалася навколо нього, а якщо естетика розумілася більш широко (як наука про естетичне), то це теж впливало на всю систему естетичних категорій.

Праця як форма естетичної діяльності людини. Спосіб буття людини полягає в предметно-практичній діяльності. Завдяки їй сама людина, світ матеріальної культури, в якому вона живе, а також внутрішній світ людини (її почуття, розум, здатність до перетворення навколишнього світу) зароджуються, розвиваються і змінюються.

Людина може перетворювати світ за законами краси, формуючи власні етичні почуття, смаки та ідеали. Спробуємо визначити, де, як і в чому проявляється естетична діяльність людини. В людському бутті немає жодної галузі, сфери, яка була б позбавлена такої діяльності. Причому, вона може реалізуватись як самоцінна, самодостатня, а може бути лише моментом інших форм діяльності.

Естетична діяльність в різні історичні епохи існує в різних формах, вона по різному реалізовувалась в загальній діяльності людей. Домінуючим цей компонент є в мистецтві (предмет має лише одне застосування – насолоду).

Праця – це, насамперед, процес, що відбувається між людиною і природою, під час якого перша формує другу у відповідності зі своїми потребами. Цей процес опосередкований метою, до якої прагне людина (тобто володіє особливим змістом, особливою цінністю для людини).

Здатність людини знайти, створити для речі або процесу найбільш довершену форму, яка б враховувала, з одного боку, закон існування природного, використовуваного в праці матеріалу, а з іншого – закон суспільного існування створеної речі – це і є здібністю творити «за законами краси». Саме цим пояснюється і особлива естетична цінність для людини, її споконвічний потяг до прекрасного в житті.

Перші предмети трудової діяльності (кам'яні сокири, лук і стріли, глиняний посуд) мають неабияку естетичну цінність. Людина здатна виявити мету, для якої призначається такий предмет. Археологи можуть визначити ступінь досконалості первісних виробів, які задовольняли колись життєві потреби людей.

3. Система естетичних категорій. Однією з перших в європейській естетиці інтерпретацій системи естетичних категорій в суб'єктивно-антропологічному аспекті є вчення Сократа. Для нього центральною естетичною категорією є прекрасне, яке розуміється як певна доцільність. *Прекрасною* є лише та річ, яка є корисною для чого-небудь. В цьому смислі прекрасними є і золотий щит Ахілла і майстерно виготовлений кошик для перенесення гною.

По відношенню до людини прекрасне виступає як ідеал, що розуміється Сократом як прекрасна духом і тілом людина. Тому посправжньому прекрасне є прекрасно-добрим (грец. kalos – прекрасний і agatos – добрий). Сократ вводить в естетику поняття калокагатії, яке стане одним із головних понять і принципів у побудові теорії європейської естетики.

Прекрасне проектується через людину і на мистецтво, бо останнє у Сократа виражає стан душі в образі-узагальненні. Таким чином, Сократ поставив в центр естетичного прекрасне у різноманітних його модифікаціях (предметно-матеріальних і антропологічних).

Поряд із прекрасним естетична свідомість включає й інші категорії: піднесене, трагічне, комічне і та ін. При розгляді цих категорій прекрасне виступає мірою:

- піднесеного – те, що цю міру перевищує;
- трагічного – те, що свідчить про розбіжність ідеалу й дійсності, що часто призводить до страждань, розчарування, загибелі;
- комічного – те, що також свідчить про розбіжність ідеалу й дійсності, тільки ця розбіжність вирішується не стражданням або загибеллю, а сміхом.

Трагедія в мистецтві, як і трагічне в житті – може зламати людину або підняти її, зробити борцем. Чимало здобутків, зв'язуючи трагедію з «долею», формувало настрій безсилля, безвихідності, непротивлення злу. Ще Аристотель стверджував, що трагедія, викликаючи страх і жаль, веде до катарсису (очищення), розуміючи під катарсисом моральне очищення від розпусти – один з напрямків виховання, що він допускав (поряд з вихованням) чесноту, спрямовану на самовдосконалення.

Прояви комічного в дійсності різноманітні, і не завжди ця реакція виражається через сміх. Комічне народжує жарт (осміяння людської слабості або якихось не дуже істотних недоліків життя і та ін.), іронію (внутрішнє глузування над необґрунтованими претензіями), сарказм (виражає відношення донизького, порочного). Основними видами комічного в дійсності, що визначають відповідні жанрові різновиди у мистецтві, є сатиричне й гумористичне.

У добу еллінізму естетичні ідеї впліталися в загальнофілософські концепції та літературознавчі аналізи. Так, у трактаті Псевдо-Лонгіна «Про піднесене» (серед. I ст. н.е.) розглядаються в основному дві категорії – піднесене та прекрасне, які інтерпретуються в антропологічному розумінні (джерелом піднесеного є людина). Автор говорить про те, що «природа лежить в основі всього, як дещо перше та вихідне», маючи на увазі здатність до піднесених думок і суджень та сильну і піднесену страть – пафос. Головний критерій піднесеного має афективний характер, тому мета піднесеного – не переконувати слухачів, а привести їх в стан захвату.

Мислитель намагався знайти соціальне підґрунтя піднесеного, яке можливе лише при республіканському устрої (як це було в Греції). А в сучасному для автора імператорському Римі, Римі Калігули, воно неможливе, бо в суспільстві панують розпуста та духовна убогість.

Такий предметно-антропологічний принцип найбільш повно розгорнувся наприкінці XVIII ст. в естетиці І. Канта. Для нього естетичне в різноманітних його проявах (прекрасне, піднесене, ідеал тощо) набуває ще більш виражений антропологічний характер. Разом з тим антропологізму був наданий активний характер. Мислитель стверджує, що естетична свідомість пов'язана з діяльністю та доцільністю. «Цілі мають пряме відношення до розуму...». Сама здатність ставити цілі властива лише розумній істоті, це є загальною ознакою культури.

В основу системи естетичних категорій Кант поклав категорію апріорної здатності естетичного судження (або смаку), в якій поєднані довільна гра розсудку та сила уявлення. Естетичне судження реалізується через почуття прекрасного, яке має загальні ознаки (безкорисність, доцільність без цілі, релятивність) і логічні підстави (якість, кількість, ставлення до цілей, модальність).

Таким чином, естетичне судження є центральною категорією, навколо якої розташовуються всі інші у відповідності з типом свідомості (розум, розсудок, уявлення, почуття).

Так, до естетичного судження найбільш близько стоїть категорія естетичної ідеї, яка розуміється як єдність представлення, уявлення, поняття.

Категорія «естетичний ідеал» розуміється як уявлення про сутність, що дорівнює ідеї (ідеї розуму) і найбільш втілюється в людині, яка, за Кантом, – ідеал краси, людство – ідеал досконалості.

А через категорію «геній» розкриває розуміння естетичної діяльності та творчості. Геній (художник) створює прекрасне та мистецтво, бо «для судження про прекрасні предмети, обов'язковим є смак, а для художнього мистецтва, тобто для створення таких предметів, потрібен геній».

Французький теоретик естетики Е. Суріо визначав зміст естетичних категорій через оцінку, виходячи з того, що предметом естетики є мистецтво як носій прекрасного. Він вважав, що всі естетичні категорії є рівними. Припускав, що прекрасне можливе в природі, визначав його як вдачу природи, називав її «мистецтвом природи».

Разом з тим він характеризував «потворне» як естетичну категорію як процес становлення прекрасного що не вдався, а також як антипод краси. Тому «потворне не є цінність в собі, але часто доцільність його існування в мистецтві є функціональним».

Втім, відмовляючись від ієрархії естетичних категорій, Е. Суріо ставить найголовнішою категорією – піднесене, яке визначається як абсолютна досконалість, як надіснування. Піднесене об'єднує всі естетичні категорії, всі естетичні цінності; є вершиною, якої вони досягають через мистецтво в момент найвищого виконання.

Таким чином, аксіологічний підхід Е. Суріо поєднує з об'єктивними моментами, створюючи систему естетичних категорій як діалектичну. Отже, система категорій будується лінійно, що дає певний схематизм.

❧ Питання для самоконтролю

1. Дайте визначення основних естетичних категорій (прекрасне, піднесене, трагічне, комічне, драматичне).
2. Що вважається традиційним предметом естетики?
3. Охарактеризуйте основні форми естетичного.
4. Визначить категорію естетики, яка виступає мірою для інших категорій?
5. Яку роль відіграє мистецтво у формуванні людської чуттєвості?
6. Розкрийте сутність поняття «естетичний досвід».
7. Покажіть людську діяльність як джерело естетичного.
8. Яким терміном можна позначити особливий почуттєвий стан, пов'язаний з духовним очищенням особистості, гармонією самопочуттів?
9. Яка функція мистецтва передбачає розвиток творчих здібностей, синтез художності з практичною діяльністю людини?

Література

Основна:

1. Естетика : навчальний посібник / за ред. Л. Б. Мартиненко. – Умань : ФОП Жовтий О.О., 2016. – 137 с.
2. Етика та естетика: навч. посіб. / В. Л. Петрушенко [та ін.] ; за ред.: В. Л. Петрушенка. – Львів : Новий світ-2000, 2018. – 306 с. – (бібліотека ЗДМУ).
3. Етика. Естетика : навч. посіб. [Електронний ресурс] / за наук. ред. Панченко В. І. – К.: «Центр учбової літератури», 2014. – 432 с. – Режим доступу: https://pidruchniki.com/1811121061056/etika_ta_estetika/etika_estetika
4. Чистіліна Т. О. Етика та естетика : навч. посібник / Т. О. Чистіліна. – К.: Центр учб. літ., 2016. – 304 с.

Додаткова:

1. Гартман Н. Эстетика / перевод с немецкого Т.С. Батищевой, А.В. Дерюгиной, Е.В. Касьяновой, М.К. Мамардашвили. – К.: Ника-центр, 2004. – 640 с. – (Сайт «ПлатонаНет»).

2. Мейман Э. Введение в современную эстетику. – М.: Издательство ЛКИ, 2007. – 200 с. – (Сайт «ПлатонаНет»).

3. Тэн И. Философия искусства / подгот. к изд., общ. ред. и послесл. А.М. Микиши; вступ. ст. П.С. Гуревича. – М.: Республика, 1996. – 351 с. – (Сайт «ПлатонаНет»).

4. Хамитов Н. Этика и эстетика. Словарь ключевых терминов / Н. Хамитов, С. Крылова, С. Минева. – К.: КНТ, 2009. – 336 с.

5. Шеллинг Ф.В. Философия искусства / под общ. ред. М.Ф. Овсянникова; пер. с нем. П.С. Попова. – М.: «Мысль», 1999. – 608 с.

Словник-мінімум

Естетика – галузь філософського знання, що досліджує чуттєві прояви буття людини, передусім, в контексті категорій «краса» і «прекрасне», які найповніше виражаються в мистецтві (1); наука про сутність і форми творчості за законами краси і гармонії (2).

Комічне – категорія естетики, що відбиває різні міри протиріччя людини і тих явищ, які вона сприймає як зло або добро, що проявляється в особливих екзистенціальних станах посмішки і сміху. Комічне може існувати у формах іронії, гумору, сатири, сарказму.

Масова культура – специфічна риса ХХ ст., що була поширена, в основному, завдяки засобам масової комунікації, які бурхливо розвивалися. У цьому сенсі масової культури у ХІХ ст. і раніше не було – газети, журнали, цирк, балаган, фольклор – ось усе, що мали в розпорядженні місто і село.

Мудрість – буття особистості, що досягла гармонії із собою і світом. Така гармонія припускає, що людина, наділена мудрістю, уникає антагонізмів, вибираючи конструктивні протиріччя, які призводять до оновлення і розвитку.

Піднесене – категорія естетики, що описує буття людини і світу, звільнене від буденного, пов'язане з передчуттям реалізації позамежного ідеалу. Зустріч з дійсно піднесеним у зрілої особистості часто супроводжується переживаннями захоплення, натхнення, благоговіння і катарсису.

Потворне – одна з основних категорій естетики, опозиційна категорії прекрасного, позначає ту галузь неутилітарних суб'єкт-об'єктних стосунків, яка пов'язана з антицінністю, з негативними емоціями, почуттям незадоволення, відрази.

Прекрасне – фундаментальна категорія естетики, що виражає гармонійність, значущість і цінність тих або інших явищ по відношенню до людини.

Трагічне – категорія естетики, що характеризує нерозв'язні в межах буденного буття протиріччя, що пронизують усі епохи і культури. Зустріч з трагічним актуалізує екзистенціали туги, жаху, відчаю, гніву, але може завершитися надією і вірою.

Споріднені поняття

Гармонія – фундаментальна категорія естетики і етики, узгодженість, що означає співмірність частин цілого, єдність різноманітного.

Гротеск – особливий спосіб вираження комічного, який відрізняється гострим образним перебільшенням, а тому породжує дуже химерні, фантастичні, а іноді і жахливі форми.

Жах – екзистенціальна ситуація граничного буття, що означає страх, який вийшов за межі матеріального предмета; концепт екзистенціальної естетики, що розвивається в категоріях «потворне» і «трагічне».

Іронія – здатність людини до комічного сприйняття пафосу у власній або чужій життєвій стратегії. У цьому полягає принципова відмінність іронії від гумору і сатири, які спрямовані на освітлення однозначних недоліків людської природи, а тому і сприймаються однозначніше.

Краса – категорія, яка виражає сприйняття і творення людиною гармонії власного буття і навколишнього світу. Краса включає такі якості людини і світу, що оточує її, як досконалість, виразність, завершеність.

Посмішка (як екзистенціал) – стан, в якому людина виражає радість при зустрічі з іншою особою, доброзичливість (1); реакція на свою або чужу іронію, гумор, сатиру або сарказм (2). Це чуттєва реакція як на гармонійне і піднесене, так і на комічне і трагікомічне в людському житті.

Сміх – екзистенціальний стан, в якому реакція людини на комічне досягає свого максимуму. При цьому сміх може виражати як оптимістичне, так і песимістичне переживання дійсності. Сміх, як і здатність до мислення і творчості, відрізняє людину від тварини.

Тема № 7

СОЦІАЛЬНА ПРИРОДА ТА ФУНКЦІЇ МИСТЕЦТВА

План

1. Генеза і соціальна сутність мистецтва.
2. Основні соціальні функції мистецтва.
3. Предмет мистецтва.
4. Загальна характеристика видів мистецтва.

Методичні вказівки до теми

1. Серед форм естетичної діяльності особливе місце посідає мистецтво в усьому розмаїтті своїх форм, видів, типів тощо. Однак мистецтву притаманна специфіка не тільки у межах естетичної діяльності, воно в цілому являє собою унікальний суспільний феномен.

Соціальна сутність мистецтва полягає в тому, що художній розвиток суспільства обумовлений природно-історичним процесом, тобто його розвиток виявляє характерні закономірності, пов'язані з певними періодами становлення людської культури.

Перша з них визначається як **закономірність виникнення мистецтва**: воно з'явилося як результат естетичних потреб та естетичних здібностей, що

розвинулися безпосередньо у межах практичної діяльності людини. Найдавніші пам'ятки мистецтва, початок художньої діяльності дослідники відносять до епохи палеоліту (приблизно 50-40 тис. років до н.е.).

Друга закономірність у розвитку мистецтва пов'язана з поділом праці на розумову та фізичну. Поява вільного часу (дозвілля) створила умови для відмежування деякої групи людей, які здобули можливість спеціально вдосконалювати свої естетичні й художні потенції. У цьому сенсі йдеться про поділ мистецтва на народне (фольклор) та професійне. Останнє мало виняткове значення для розвитку системи мистецтва, його форм, видів тощо.

Поділ суспільства на класи, що зумовив відображення у мистецтві естетичних ідеалів, симпатій, переваг різних соціальних груп, становить *третьою важливою закономірною етапом у розвитку мистецтва*. Естетичні ідеї та потреби панівного класу стають пануючими естетичними ідеями, що не зменшує цінності різних шарів мистецтва, а навпаки, сприяє розвитку його історичних форм.

Говорячи про *четверту закономірність розвитку мистецтва*, слід підкреслити його зв'язок з іншими формами духовного життя суспільства та соціально-економічними умовами.

Остання із закономірностей, котрі виділяються, пов'язана з тим, що залежно від конкретно-історичних умов епохи актуалізується той чи інший бік впливу мистецтва на суспільство й людину. Наприклад, виховання людини-громадянина.

Соціальна сутність мистецтва виявляється в специфіці його мети та предмета. Метою мистецтва, всіх його видів, форм і жанрів є вдосконалення людини та суспільства, в якому ця людина живе. Мистецтво є формою відображення суспільного буття, формою суспільної свідомості.

Одного разу народившись, мистецтво народжується «багаторазово» у процесі свого соціального функціонування при індивідуальному сприйнятті; у кожний новий період історії, корелюючи з актуальними для цього часу ідеями, інтересами, проблемами.

2. Мистецтво є поліфункціональним. Дослідники визначають різну кількість функцій, але незалежно від кількості всі функції взаємопов'язані, оскільки твори мистецтва існують як цілісне явище, що передбачає цілісне сприйняття.

Суспільно-перетворююча та компенсаторна функція (мистецтво як діяльність і «втіха») має свій прояв як ідейно-естетичний вплив на людей. Завдяки цій здатності мистецтво залучає людей до цілеспрямованої діяльності, яка трансформує суспільство.

Пізнавально-евристична функція (мистецтво як знання та просвіта) – мистецтво пізнає дійсність співвідносно з людиною, в усьому багатстві форм, що сприймаються людською чуттєвістю. Це дає змогу мистецтву відкривати нове у відомому або нові процеси у тому, що вже визнано.

Мистецтво виступає засобом просвіти, передачі досвіду, фактів життя, а також засобом навчання, передачі навичок мислення, узагальнення системи поглядів. Тому його справедливо називають «підручником життя».

Художньо-концептуальна функція (мистецтво як аналіз стану світу) дозволяє побачити у художньому творі уявлення митця про світ у цілому. Цілісна концепція подана у формах, які чуттєво сприймаються, в них емоційно втілені уявлення про світ, людину та місце людини у світі.

Функція передбачення («кассандрівське начало», або мистецтво як віщування) має свій прояв у тому, що мистецтво здатне прогнозувати майбутнє. У цьому воно співвідноситься з людською інтуїцією, що здійснює стрибок через розриви інформації. Тому у фантастичній літературі часто передбачається поява тих чи інших технічних досягнень. Однак набагато важливішими є соціальні передбачення, прогнози щодо майбутнього людини й суспільства.

Інформативна та комунікативна функція (мистецтво як повідомлення й спілкування) полягає в тому, що твір мистецтва – це певна знакова система. Як і будь-яка знакова система, мистецтво має свій код, «ключ» до якого втілений в особливостях даної культури, її змісті.

Виховна функція (мистецтво як катарсис, формування цілісної особистості) дає змогу художньому твору впливати на склад думок та почуттів людини в цілому. Ще піфагорійці помітили, що мистецтво очищає особистість, а Аристотель увів поняття «катарсису», що означає процес очищення за допомогою виникнення схожих почуттів.

Сугестивна функція (вплив на несвідоме) полягає в тому, що мистецтво здатне навіювати певний склад думок і почуттів. Емоційний вплив мистецтва якраз і характерний тим, що діє безпосередньо, прямо на почуття того, хто сприймає, минаючи на цьому рівні раціональні заборони. Ця якість має найбільшу силу, яка спроможна впливати на особистість, удосконалюючи чи руйнуючи її.

Естетична функція (мистецтво як формування творчого духу та ціннісних орієнтирів) сприяє формуванню естетичного смаку, здібностей і потреб людини. Мистецтво ціннісно орієнтує людину у світі, розвиває у неї творчий дух.

Гедоністична функція (мистецтво як насолода) має прояв у тому, що мистецтво – сфера свободи й майстерності, котрі несуть насолоду. Усі явища мистецтва співвідносні з естетичними цінностями. Джерелом естетичної насолоди є художня форма, яка знаходиться у гармонійній єдності зі змістом.

3. **Мистецтво** – невід’ємна частина духовної культури людства, специфічний вид духовного освоєння дійсності особистістю. Мистецтво є формою відображення суспільного буття людини. Тому предметом мистецтва стає реальна дійсність, за якою постає життя людини. Предмет мистецтва охоплює різні сторони дійсності, оскільки мистецтво ставить і розв’язує проблеми політичні, філософські, моральні. Предметом мистецтва є загальноцікаве в житті – це безкінечний світ явищ дійсності.

Але предмет мистецтва специфічний перш за все цілісним зображенням людського життя. Людина з її почуттями, думками, з її бажаннями і діяльністю, тобто особистість як сукупність суспільних відносин – ось головний предмет мистецтва.

Мистецтво є конденсацією культури, воно намагається представити нам більше життєвих явищ, ніж їх було в прожитому нами житті. Мистецтво з'єднує реально існуючі явища, випадки, характери, але не копіюючи їх, а пропускаючи крізь призму естетичних ідеалів. Мистецтво є колективною пам'яттю людства, яка здійснює зв'язок поколінь, народів, різних культур.

4. Сучасна естетична теорія ще не має остаточного погляду на кількість видів мистецтва, що вирізняються. Очевидно, це не буде цілковито з'ясовано ніколи, оскільки дана система є відкритою і такою, що постійно розвивається.

Архітектура. Кожна людина живе у певному предметному середовищі. У створенні його образу, характеру, більше того, у створенні настрою, підтримці психічного й емоційного здоров'я непомітно, але постійно присутній один із найдавніших видів мистецтва – архітектура.

Архітектура – вид мистецтва, твори якого є пам'ятками матеріальної та духовної культури людства. Архітектуру називають мистецтвом спорудження дахів, тому що основні архітектурні типи й стилі відрізняються характером покрівель.

Скульптура як мистецтво створює просторовий образ людини. Назва цього виду мистецтва виникла від латинського *skulpo* – вирізаю; часто скульптуру називають також пластикою (грец. *plaste* – ліплю). Ці дві назви одного виду мистецтва вказують на існування різних технік створення скульптурних образів.

Скульптура проста, зрозуміла та переконлива, в усі часи вона втілює ідеальні уявлення про красу людської постаті й особливості моральних якостей епохи.

У сприйнятті скульптурних творів бере участь усе тіло людини, а не тільки очі. Очевидно, тому Д. Дідро висловив таку думку: «Живопис звертається тільки до очей, скульптура існує і для видючих, і для сліпих». Людина відчуває м'язове напруження, розумом сприймає близький стан, відчуває схоже напруження душі. Кращий спосіб сприйняття скульптури – спроба провести по її силуету рукою.

Мистецтво скульптури в результаті свого довгого розвитку почало поділятися на форми, види, типи тощо. За найбільш загальним поділом розмежовують скульптуру на велику (як прикрасу садів, парків, площ) і малу. За видами скульптура розподіляється на станкову та монументальну.

Скульптуру розрізняють за технікою виготовлення й за матеріалом.

Живопис – вид мистецтва, здатний відтворити видиму реальність за допомогою кольору на двомірній поверхні. Це зображення створюється завдяки використанню художником законів перспективи, лінії, кольору, світлотіні. Живопис – безмовний, нерухомий, просторовий.

Психологи уподібнюють вплив живопису на людину впливу музики, оскільки в ньому відтворюється в одній миттєвості все людське життя в усьому блиску кольору. Недарма великий Леонардо називав живопис божественним мистецтвом.

Музика – вид мистецтва, який, відтворюючи дійсність, впливає на

людину завдяки звуковим комплексам. Відомий, наприклад, вислів Конфуція: «Якщо хочеш дізнатися, чи гарно йдуть справи з правління будь-якої країни та чи здорова її вдача, прислухайся до її музики».

З давнини використовується цілющість музики не тільки для духовного здоров'я, але й для фізичного. Музикою, як зазначають психологи, можна викликати будь-який ефект – від жаху до захоплення. Головним виражальним засобом музики є звук. Він є оброблений, тобто фіксований по висоті. Звуки створюють мелодію музичного твору, котра має інтонаційну природу.

Художня література. Це – мистецтво слова. Воно естетично відображає світ у художньому слові. Його предмет, хоча й не прямо, але неминуче розширюється. Сфера художньої літератури охоплює природні та суспільні явища, величні соціальні перетворення, духовне життя особистості, її почуття. У різних своїх жанрах література висвітлює цей матеріал або через драматичне відображення дії (драма), або через епічну розповідь про подію (епос), або через ліричне саморозкриття внутрішнього світу людини (лірика), що складають роди літератури.

Слово – вічний творець літературного образу. Образність закладена у самій мовній основі, яка складається народом, вбирає весь його досвід і стає формою мислення, втілює історичний процес створення мови.

Театр – це особлива форма, вид мистецтва, де розкриваються суперечності часу та внутрішнього світу людини, стверджуються ідеї за допомогою драматичної дії – вистави.

Основою театральної вистави є літературний твір: п'єса чи інсценівка, де слово підлягає законам театральної дії.

У створенні сценічного образу вистави актор завдяки своїм тілу, міміці, голосу створює власного героя, режисер організовує виставу, художник шукає ідею її зорового оформлення, композитор – її звуковий образ. Театр являє собою не тільки взаємодію актора, режисера, художника, композитора тощо – це завжди взаємодія з глядачем, коли у випадку успіху досягається співчуття та глядач стає учасником театральної творчості.

Кіно справедливо називають наймасовішим видом мистецтва. Воно народилося наприкінці XIX ст., коли 28 грудня 1895 р. на бульварі Капуцинів у Парижі брати Люм'єр продемонстрували свій перший фільм «Прибуття поїзда». Але незначний вік кіно не завадив йому виробити свою систему художніх прийомів: монтаж, ракурс, план, зйомки, наплив тощо.

Кіно має багато спільного з театром, визначаючись як мистецтво синтетичне, видовищне та колективне. Але з винаходом монтажу кіномитці здобули можливість створювати свій кіночас і кінопростір тоді, коли у театрі ці можливості обмежені сценою та реальним часом.

У створенні кінофільму беруть участь люди багатьох професій: сценарист, режисер, актор, оператор, художник, композитор, монтажер, піротехнік, каскадер тощо.

Кіно орієнтоване на колективне сприйняття, воно навчає роздумувати про себе, своє життя, сучасність, майбутнє та минуле. Кіно, як жоден із видів мистецтва, пов'язане з розвитком техніки.

❧ Питання для самоконтролю

1. Чим різняться предмет мистецтва та науки?
2. Які функції виконує мистецтво?
3. Які теорії походження мистецтва Ви знаєте?
4. У чому суть феномена «художня культура»?
5. Як формується видова відмінність мистецтв?
6. Як поділяють мистецтво на види?

Література

Основна:

1. Естетика : навчальний посібник / за ред. Л. Б. Мартиненко. – Умань : ФОП Жовтий О.О., 2016. – 137 с.
2. Естетика: підручник / за заг. ред. докт. філ. наук, проф. Л. Т. Левчук. – К.: Вища школа, 2000. – 399 с.
3. Етика та естетика: навч. посіб. / В. Л. Петрушенко [та ін.] ; за ред.: В. Л. Петрушенка. – Львів : Новий світ-2000, 2018. – 306 с. – (бібліотека ЗДМУ).
4. Чистіліна Т. О. Етика та естетика : навч. посібник / Т. О. Чистіліна. – К. : Центр учб. літ., 2016. – 304 с.

Додаткова:

1. Анучина Л.В. Соціальне призначення мистецтва в різні культурні епохи: навч. посібник. – Х.: Регіон-інформ, 2003. – 96 с.
2. Босенко А.В. Случайная свобода искусства. – К.: Химджест, 2009. – 584 с. – (Сайт «ПлатонаНет»).
3. Введение в социологию искусства: учебное пособие для гуманитарных вузов. – СПб.: Алетейя, 2001. – 256 с.
4. Крвавич Д.П. Українське мистецтво: навч. посіб. для студ. вищих навч. закл.: у 3 ч. – Л.: Світ, 2003. Ч.1. – 2003. – 255 с.
5. Лотман Ю.М. Об искусстве: структура художественного текста. Семиотика кино и проблемы киноэстетики. Статьи. Заметки. Выступления. – СПб.: Искусство-СПб, 1998. – 704 с.
6. Мукаржовский Я. Исследования по эстетике и теории искусства. – М.: Искусство, 1994. – 606 с. – (Сайт «ПлатонаНет»).
7. Ніколаї Г.Ю. Наукове пізнання та художнє світовідчуття: феноменологічний дискурс // Сучасна картина світу: інтеграція наукового та позанаукового знання. – Суми: «Мрія» ЛТД-УАБС, 2002. – С 45-50.
8. Тэн И. Философия искусства / подгот. к изд., общ. ред. и послесл. А.М. Микиши; вступ. ст. П.С. Гуревича. – М.: Республика, 1996. – 351 с. – (Сайт «ПлатонаНет»).

9. Фриче В.М. Социология искусства. – 4-е изд., стер. – М.: Едиториал УРСС, 2003. – 204 с.

10. Шпет Г.Г. Искусство как вид знания. Избранные труды по философии культуры. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2007. – 712 с. – (Сайт «ПлатонаНет»).

11. Эстетика и теория искусства XX века: хрестоматия / сост. Н.А. Хренов, А.С. Мигунов. – М.: Прогресс-Традиция, 2008. – 688 с. – (Сайт «ПлатонаНет»).

Словник-мінімум

Віртуальна реальність в мистецтві – створене комп'ютерними засобами штучне середовище, в яке можна проникати, міняючи його зсередини, спостерігаючи трансформації і переживаючи при цьому реальні відчуття. Потрапивши в цей новий тип аудіовізуальної реальності, можна вступати у контакти не лише з іншими людьми, але і зі штучними персонажами.

Мистецтво – форма культури, в якій відбувається чуттєво-образне вирішення протиріч людського життя і створюється особливе художнє буття.

Онтологічність мистецтва – здатність мистецтва створювати особливе художнє буття, яке не просто відбиває світ, але і є окремим світом.

Художній феномен трансцендентного – фундаментальне поняття естетики, що означає сферу чуттєво-образного вирішення трагічних протиріч людського буття в художній творчості.

Художня картина світу – цілісне вираження реальності в мистецтві на основі цілісного, критичного і самостійного світогляду автора.

Споріднені поняття

Епілог – завершальна частина художнього твору, в якій після розв'язки описуються долі головних героїв, іноді в значній часовій перспективі. Епілог задає твору мистецтва епічну перспективу.

Зав'язка – подія, яка є початком дії і визначає виникнення конфлікту між дійовими особами в художньому творі або житті.

Кульмінація – структурний елемент сюжету художнього твору, момент найбільш гострого зіткнення антагоністичних сторін (1); точка найвищої напруги і підйому в стосунках особистості зі світом і іншою особистістю (2).

Первісне мистецтво – мистецтво епохи кам'яного віку. Відоме з пізнього палеоліту (епоха «орин'як») передусім у формі наскельного живопису, що зображує людей і тварин. Згодом зображення стають усе більш символічними, з'являються орнаменти. Наскельний живопис мав прагматичний і магічний сенс, але міг слугувати і засобом самовираження.

Пролог – поняття естетики, що означає короткий опис подій, які є першопричиною дії масштабного художнього твору і конфлікту в ньому. На відміну від зав'язки, в пролозі окреслюється не початок дії, а його сенс.

Розв'язка (найважливіший елемент побудови сюжету) – результат, до

якого через зав'язку і кульмінацію прийшов розвиток конфлікту художнього твору або життя.

Сюжет – єдність подій у творі мистецтва.

Фабула – короткий виклад подій, що зображуються у творі мистецтва. Це серцевина сюжету. Вона допомагає встановити логіку і сенс подій в сюжеті, усвідомити рушійні мотиви героїв, а також цілі, які ставив перед собою автор.

Художнє вирішення протиріччя – чуттєво-образне вирішення протиріч життя у сфері мистецтва, основа онтологічності мистецтва.

Художній твір (витвір мистецтва) – результат творчої діяльності, як правило, виставлений для загального огляду, в якому чуттєво-образно вирішуються протиріччя людського життя.

Художня література (література) – вид мистецтва, в якому реальність, її переживання і відношення до неї виражаються в стихії слова.

Тема № 8

ЕВОЛЮЦІЯ ХУДОЖНІХ СТИЛІВ І НАПРЯМІВ У ПЕРІОД НОВОГО ТА НОВІТНЬОГО ЧАСІВ

План

1. Бароко.
2. Рококо.
3. Класицизм.
4. Романтизм.
5. Реалізм.
6. Імпресіонізм.

Методичні вказівки до теми

1. **Бароко** – художній напрям, що склався в Італії у 80-90-х роках XVI ст. Засновниками його вважають Тиціана та Караваджіо. На початку XVII ст. у цих італійських митців навчався 23-річний фламандець Рубенс – згодом один із найвизначніших представників бароко. Постаттю, яка поєднала добу Відродження з бароко, був геніальний Мікеланджело Буонарроті. Чим відрізняється стиль бароко від ренесансного? Передусім наростанням драматизму і, навіть, трагізму світосприймання. Бароко властива особлива композиція, де орнаментация й деталізація підпорядковані ансамблю. Ускладнена драматургія художнього задуму однаковою мірою властива архітектурі (Дж. Л. Берніні), музиці (А. Вівальді), літературі (П. Кальдерон), декоративному мистецтву.

Бароко – внутрішньо суперечлива течія, яку вже на початку XVII ст. репрезентували два варіанти: офіційний і опозиційний. Офіційний був пов'язаний із католицькою церквою та загальним процесом Контрреформації в Європі. Криза Відродження і наступ Контрреформації зумовлювалися причинами соціально-економічного, політичного й культурного характеру, були, власне, реакцією на відродження католицької церкви і феодального

суспільства. З 1542 р. утвердилася інквізиція. Жертвами її стали такі видатні діячі пізнього Відродження, як Т. Кампанелла, Г. Галілей, Дж. Бруно. У 1559 р. Папа Римський Павло IV затвердив Індекс заборонених книжок, який значно посилив цензуру католицької церкви. Вона, підкреслюючи «духовний характер» своєї місії, залишалася опорою феодальних основ суспільства.

В межах офіційного бароко, особливо в XVII ст., формувалися «героїчний» та «ідеальний» стилі. Бароко стало панівним у католицьких країнах Європи.

В Україні бароко сформувалося у XVII ст., коли український народ почав свою визвольну боротьбу та створив національну державу нового типу.

Щодо, так би мовити, опозиційного бароко, то його правильніше було б назвати народним або навіть плебейські-народним, оскільки його представники орієнтувалися на «низьку натуру», прагнули створювати народні типи, відображати народні думки і почуття, вдосконалювати життєве тлумачення релігійної тематики. Цей напрям поволі набув широкої демократичності, увібрав національні риси, відіграв велику роль у справі уособлення європейських національних культур.

Близькими до нього своїм творчим кредо були такі неперевершені майстри пензля, як Рубенс і Веласкес, Франц Галс і Рембрандт. Їх захоплювала героїка сильних, сміливих, фізично повноцінних людей, які спільними зусиллями завзято і пристрасно домагаються перемоги. Усі найновітніші на той час засоби художньої виразності підпорядковувалися розкриттю краси активного, сповненого драматизму людського життя.

Бароко існувало протягом майже двох століть. Щоправда, в XVIII ст. мистецтво взагалі почало втрачати жорсткі стильові ознаки, тому й не дивно, що поряд із бароко виникли рококо як виродження бароко, класицизм і голландський побутовий жанр, сентименталізм, породжений ідеологією Просвітництва.

2. **Рококо** – стиль у мистецтві, що виник у Франції в першій половині XVIII ст. Щодо еволюції форми (динаміка, ритм, співвіднесення цілого й часток) рококо генетично пов'язаний із бароко. Проте, могутню просторову динаміку, вражаючі контрасти і пластичну гру форм, що властиві бароко, замінив стиль, який ніби переводить криволінійні побудови бароко в новий регістр. Полишаючи без уваги фасади, рококо «розігрує» на стінах і стелях інтер'єрів орнаментальні симфонії, плете мереживні візерунки, досягаючи вершин віртуозності, витонченості й блиску, однак остаточно втрачає характерні для бароко монументальність, силу і статечність. Серед представників можна відзначити Г. Ж. Бофрана – французького архітектора, декоратора (інтер'єр готелю Субіз у Парижі.).

У живопису рококо переважають пасторалі, міфологічні сцени, жанрові (наприклад, зображення дам у будуарах), в яких персонажі зазвичай демонструють легкість буття. Відомими представниками були А. Ватто, Ф. Буше, Фрагонар.

Основним інструментом у музиці рококо був клавесин (композитори Фр. Куперен, Ж.-Ф. Рамо).

А загалом музика, особливо програмна, від Баха до Бетховена була співзвучна бароковій добі. Напруженість пристрастей, внутрішнє боріння, глибокі і палкі почуття – таким є внутрішній світ людини, захопленої стрімким плином життя. Усе це відчувається і в могутньому диханні класичної музики XVIII ст.

3. **Класицизм** – художня течія, що виникла у Франції на початку XVII ст. як національно-державний напрям у мистецтві. Класицистичні традиції зароджувалися ще у XVI ст. в Італії серед гуманістів, які прагнули виявити й осмислити основні закономірності та художні завдання мистецтва античності й Відродження, створити теорію мистецтв, національну літературну основу і новий драматичний театр.

Класицизм формувався в боротьбі з маньєризмом і бароко. Він відображав інтереси буржуазно-аристократичної олігархії, що склалась у Франції на початку XVII ст. Францією у цей період правив Людовик XIV. Він мав підтримку городян у боротьбі з феодальною знаттю, яка неодноразово намагалася послабити королівську владу.

Видатні представники класицизму в літературі – П. Корнель, Ж. Расін, Ж. Б. Мольєр; у музиці – Ф. Й. Гайн, А. Моцарт, Л. Бетховен; у живопису – Н. Пуссен та інші.

4. **Романтизм** – складний, внутрішньо суперечливий духовний рух, що виник в останній чверті XVIII ст. Найяскравішого розкриття романтизм набув у філософії та мистецтві.

Романтики – свідки революційних подій 1798 р., найзначніших політичних і економічних зрушень кінця XVIII – початку XIX ст. Доба Просвітництва проголосила ідеї свободи, рівності й братерства, а підготовлена нею революція виявила невідповідність їх реальним наслідкам, засвідчила кризу світоглядних орієнтацій на розум, обов'язок і честь.

Результати постали як зла карикатура, що спричинила гірке розчарування у блискучих обіцянках просвітників. Проте, не слід вбачати в романтизмі відхід від вистражданих людством цінностей. Натомість романтики успадкували від просвітників погляд на природу і людину як на єдине начало. Цінність особистості, ідеї рівності всіх людей, соціальної справедливості не тільки не заперечувалися ними, а й розвивалися через критику механістичності, однобокості поглядів просвітників.

Романтизм у мистецтві – це увага до внутрішнього духовного світу людини, оскільки реальність не відповідає ідеалові. У зв'язку з тим, що романтики не усвідомлювали ще важливості конкретно-історичного аналізу соціальної дійсності, їм нічого не лишалося, як критикувати реалії життя з погляду абстрактних вічних ідеалів. Звідси – й характерний духовний порив, піднесення над реальністю. Але цей порив і є якраз небажанням змиритися з суперечностями буття. Це призводить до культу індивідуальності, до протиставлення піднесеної особистості потворній дійсності.

Зосередження уваги на потенціалі особистості, людської індивідуальності – велике досягнення мистецтва романтиків.

Головними авторитетами романтичної естетики і філософії були брати Август і Фрідріх Шлегелі, Новаліс, Ф.В. Шеллінг, Ф. Шлейєрмахер – мислителі так званого йєнського романтизму, історично першого і найяскравішого періоду еволюції цієї течії. Романтичні ідеї набули свого розвитку в творчості Гельдерліна, Тіка, Гофмана (Німеччина), Водстворда і Кольриджа (Англія), Шатобріана (Франція).

У літературі романтизм найповніше розкрився у творчості письменників Байрона, Гюго, Жуковського, Лермонтова, Шевченка, живописців Жеріко, Делакруа, Рунге, композиторів Вебера, Шумана, Вагнера.

Незважаючи на те, що романтизм як художня течія існував недовго, його ідеї, принципи художнього методу так чи інакше виявлялись у розвитку художньої культури всіх наступних етапів.

5. **Реалізм** як художній метод сформувався у 20 – 30-х роках ХІХ ст. На цей час уперше в історії людства склалася світова система економічних зв'язків, відбувалися значні демократичні процеси, сфера суспільного виробництва охопила всі аспекти дійсності, залучаючи дедалі ширші соціальні верстви населення. Відповідно розширювався і предмет дослідження мистецтва: до нього долучалися й набували суспільної значущості й естетичної цінності як широкі суспільні процеси, так і тонкі нюанси людської психології, побут людей, природа, світ речей. Зазнавав глибоких змін і головний об'єкт мистецького дослідження – людина, а суспільні зв'язки набували загального, всесвітнього характеру.

Мистецтво реалізму має у своєму доробку величезну галерею соціальних типів, відтворивши розмаїття і складність соціальних відносин і зв'язків суспільства в новий історичний період – епоху політичного та економічного панування капіталізму. Слід зазначити, що реалізм зародився в країнах, де капіталізм утвердився найраніше – Англії та Франції.

Засновниками західноєвропейського реалізму були В. Скотт і Ч. Діккенс, Ф. Стендаль і О. де Бальзак. Реалізм справив потужний вплив на суспільну свідомість епохи. Він сприяв утвердженню матеріалістичного погляду на людину, сутність якого визначається як «сукупність усіх суспільних відносин».

6. **Імпресіонізм** (від франц. *impression* – враження) – художній напрям, заснований на принципі безпосередньої фіксації вражень, спостережень, співпереживань. Імпресіонізм розвивається в останній третині ХІХ – на початку ХХ століття. Спершу він виник у французькому живописі: у 1874 році в Парижі серед інших творів експонувалася картина Клода Моне «Враження. Схід сонця» («*Impression. Soleil levant*»). А в 1877 році група художників (К. Моне, О. Ренуар, К. Піссарро, Е. Дега, А. Сіслей) «добровільно» приймає назву «імпресіоністи» та починає видавати журнал «Імпресіонізм». Під впливом імпресіонізму в живописі згодом з'являється імпресіонізм у скульптурі (О. Роден), музиці (М. Равель, К. Дебюссі, О. Скрябін, І. Стравінський), театрі (А. Шніцлер, Г. Гофмансталь). Наприкінці ХІХ століття імпресіоністичний стиль охоплює також і

літературу. У ній він не становить окремої школи, як у живописі, однак принципи й засоби імпресіонізму використовують у своїй творчості письменники різних країн. Риси імпресіонізму притаманні французьким художникам слова П. Верлену, С. Малларме, братам Гонкурам, пізньому Г. Мопассану, М. Прусту; норвезькому авторові К. Гамсуну, англійцям О. Уайльдсу, Дж. Конраду, Р. Л. Стівенсону; австрійським письменникам П. Альтенбергу, А. Бару, А. Шніцлеру. В російській літературі імпресіоністичну образність застосовували прозаїки А. Чехов, І. Бунін, Б. Зайцев, поети І. Анненський, К. Бальмонт. Поетика імпресіонізму знаходить своє місце і в українській літературі. Насамперед це стосується новелістики М. Коцюбинського, В. Стефаника, М. Черемшини, частково О. Кобилянської.

Основний стильовий прийом імпресіонізму – зображення не самого предмета, а *враження* від нього. Самі митці-імпресіоністи досить точно виражали цей головний принцип напряду. «Бачити, відчувати, виражати – в цьому все мистецтво», – проголошували Едмон і Жюль Гонкури. «Ми приречені до того, щоб пізнавати світ тільки через враження, яке він на нас справляє», – писав Анатоль Франс, який наприкінці ХІХ століття став одним з головних теоретиків і захисників імпресіонізму, фундатором саме імпресіоністичної інтерпретації мистецтва. «Ми бачимо світ, – зазначає А. Франс, – лише крізь наші почуття, які його деформують і його фарбують». Імпресіоністи відображають світ не таким, яким вони його знають або ж пам'ятають, а яким вони бачать його тепер. Митець-імпресіоніст прагне зафіксувати саме початкове враження від предмета, яке щойно виникло в нього. «Я пишу те, що зараз відчуваю», – говорить Каміль Піссарро. Образ у імпресіоністів виникає саме при безпосередньому, так би мовити, «свіжому» погляді на предмет. «Створити найживіше враження людської правди, хоч би якою вона була», – таким чином намагалися відтворити дійсність брати Гонкури.

Зрозуміло, що імпресіоністи орієнтуються саме на почуття, а не на розум. «Уся справа у почутті – решта відбувається сама собою», – вважав К. Піссарро. Інший видатний художник-імпресіоніст, Огюст Ренуар зізнався, що його анітрішечки не турбує те, що відбувається в його мозку, головне, на його думку, вміння бачити. Той же Піссарро зазначав, що імпресіонізм має бути теорією «чистого спостереження». Саме така недовіра до розуму і стимулювала відсутність будь-яких маніфестів і програм в імпресіоністському русі: адже вони фіксують не враження, не почуття, а думки, ідеї, що суперечить світоглядіві імпресіоністів. За влучним виразом Л. Андрєєва, ця відсутність програм і маніфестів «говорить про присутність імпресіонізму». «Просто в повній і прямій відповідності до важливіших принципів імпресіонізму, – пояснює дослідник, – свої ідеї та теорії художники не оформлювали та не обнародували».

✍Питання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте художній стиль бароко.

2. Яка естетична концепція стилю класицизм?
3. Назвіть основні ідеї естетичної концепції рококо в різних видах мистецтва.
4. Охарактеризуйте соціально-політичні передумови зародження романтизму.
5. Розкрийте суть історичних форм реалізму.
6. Як соціально-політична ситуація в суспільстві вплинула на розвиток мистецтва наприкінці ХІХ-ХХ століть?
7. Назвіть основні ідеї естетичної концепції імпресіонізму.

Література

Основна:

1. Бычков В.В. Эстетика: учебник / В.В. Бычков. – М.: Гардарики, 2009. – 556 с.
2. Эстетика : навчальний посібник / за ред. Л. Б. Мартиненко. – Умань : ФОРМ Жовтий О.О., 2016. – 137 с.
3. Етика та естетика: навч. посіб. / В. Л. Петрушенко [та ін.] ; за ред.: В. Л. Петрушенка. – Львів : Новий світ-2000, 2018. – 306 с. – (бібліотека ЗДМУ).
4. Овинникова Ю. А., Рожковский Б. В. Эстетика: курс лекций / Ю. А. Овинникова, В. Б. Рожковский. – Ростов н/Д: Феникс, 2008. – 350 с.
5. Петкова С. М. Справочник по мировой культуре и искусству. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2007. – 506 с. – (Сайт «ПлатонаНет»).

Додаткова:

1. EL TOPOS: Как возможна философия кино? Исследования. Интервью. Эссе. Переводы. Кинотексты / редкол.: Д. Петренко, Л. Стародубцева. – Х. : El Topos Cinema Club Foundation, 2009. – 229 с. – (Сайт «ПлатонаНет»).
2. Вазари Дж. Жизнеописания наиболее знаменитых живописцев, ваятелей и зодчих. Полное издание в одном томе / пер. с итал. – М.: «Издательство АЛЬФА-КНИГА», 2008. – 1278 с. – (Сайт «ПлатонаНет»).
3. Гнедич П. П. История искусств. Живопись. Скульптура. Архитектура. – М.: Эксмо, 2002. – 848 с. – (Сайт «ПлатонаНет»).
4. Искусство режиссуры. XX век / сост. С.К. Никулин, Л.А. Пичхадзе. – М.: Артист. Режиссер. Театр, 2008. – 768 с. – (Сайт «ПлатонаНет»).
5. Левик Б.В. Рихард Вагнер. – изд. 2-е. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2011. – 448 с. – (Сайт «ПлатонаНет»).
6. Метц К. Воображаемое означающее. Психоанализ и кино. – СПб. : Европейский университет в Санкт-Петербурге, 2010. – 336 с. – (Сайт «ПлатонаНет»).
7. Панофский Э. Idea: К истории понятия в теориях искусства от античности до классицизма / пер. с нем. Ю.Н. Попова. – СПб.: Андрей Наследников, 2002. – 237 с. – (Сайт «ПлатонаНет»).
8. Фрейденберг О.М. Поэтика сюжета и жанра. – М.: Лабиринт, 1997. –

Словник-мінімум

Бароко (від італ. – вибагливий, химерний) – синтетичний напрям європейської культури, що виник між епохами Ренесансу та Просвітництва і характеризується тяжінням до збуреного світозображення, заглибленим баченням конфліктності та парадоксальності буття, драматичним розкриттям життя як арени дії антагоністичних сил, граничною динамізацією та символізацією реальності.

Імпресіонізм – напрям в мистецтві останньої третини ХІХ – початку ХХ ст., представники якого прагнули відбити світ в його мінливості і рухливості, передати враження свіжості і ширості сприйняття життя.

Класицизм (від лат. – зразковий) – естетико-художня система в європейській літературі й мистецтві, що характеризується орієнтацією на естетичні норми і художні зразки античної класики. Характерні риси: співвіднесеність мистецтва передусім зі сферою раціонального, перевага ідеї над образом в структурі образотворчості, тяжіння до чіткого і ясного стилю.

Реалізм у мистецтві – зображення мовою мистецтва навколишнього світу, реальних сторін життя людини та суспільства. Досить широке коло визначень характеризує прояви реалізму у мистецтві – достовірність, правдоподібність, художня правда, художній метод та ін. Розрізняють реалізм як тенденцію, що є невід’ємною частиною багатьох напрямів і течій мистецтва, за винятком деяких, які з’явилися на поч. ХХ ст., а також реалізм як художній метод.

Рококо – стильовий напрям в європейському мистецтві першої половини ХVІІІ ст. Для рококо характерні гедоністичні настрої, світ гри, що театралізується, пасторальні сюжети, манірно-витончена і ускладнена декоративність, примхливий ритм, що панують в убранні інтер’єру, скульптурі, живописі і декоративному мистецтві.

Романтизм (від лат. – римський) – художній напрям у мистецтві, що заснований на світосприйманні, за яким світ є живою динамічною єдністю, в якій усе взаємопов’язане і взаємодіє у своєму всеохоплюючому спонтанному русі.

Споріднені поняття

Готичний роман – різновид роману, що виник на початку ХІХ століття, характерними рисами якого є освоєння категорій «піднесене» і «жахливе» в контексті релігійно-містичного світогляду.

Графіка – жанр образотворчого мистецтва, в якому, на відміну від живопису, ідея твору реалізується найчастіше у вигляді ліній і переважно в чорно-білих тонах; це породжує особливу смислову контрастність графіки.

Драма – ситуація людського життя, в якому, з одного боку, загострюються його протиріччя, а з іншого – відкривається можливість їх вирішення в словах і вчинках. На відміну від трагедії, протиріччя драми піддаються вирішенню у сфері буденного буття людини, тоді як трагічні

протиріччя людського буття і усвідомлюються, і вирішуються в граничному і позамежному бутті.

Живопис – вид образотворчого мистецтва, теми і сюжети якого втілюються за допомогою композиції, малюнка і кольору.

Казка – архетипічний жанр фольклору, епічний твір, в якому висвітлені фантастичні події, що натякають на колізії емпіричного світу і образно-символічно вирішують їх. Фундаментальною рисою казки є моральна прозорість і екзистенціальна завершеність. В казці зберігаються і відновлюються архетипи культури.

Музика – вид мистецтва, який виражає світ і людину у світі у вигляді звукових художніх образів. Музика, як особливе мистецтво, заснована на здатності особистості асоціювати слухові відчуття з екзистенціальними станами і естетичними переживаннями.

Поезія – вид художньої літератури, в якому світ і відношення до нього виражаються в екзистенціально насичених образах, що знаходяться в певній ритміці і мелодиці.

Проза – розгорнуте словесне оповідання, в якому людина виражає себе і події, актуальні для неї (публіцистичний, науковий, есеїстичний, художній текст) (1); метафорична характеристика буденного буття людини, позбавленого романтичної повноти («проза життя», «прозаїчна натура», «прозаїчні стосунки») (2).

Роман – засадничий жанр прози, що має епічний масштаб і різноманітність сюжетних ліній, в яких відбувається розвиток осіб і стосунків.

Театр – вид мистецтва, в якому головним засобом вираження є гра акторів перед публікою, що є результатом постановки на сцені драматургічного твору.

Трагедія – ситуація людського життя, в якій його протиріччя і конфлікти поглиблюються настільки, що не можуть бути подолані у сфері буденного буття, набуваючи можливості вирішення лише в граничному і позамежному бутті.

Тема № 9 ЕВОЛЮЦІЯ ХУДОЖНІХ СТИЛІВ І НАПРЯМІВ У XX – НА ПОЧАТКУ XXI СТОЛІТЬ

План

1. Фовізм.
2. Кубізм.
3. Футуризм.
4. Сюрреалізм.
5. Експресіонізм.
6. Абстракціонізм.

📖 *Методичні вказівки до теми*

Модернізм як загальна спрямованість руху мистецтва на початку ХХ ст. поєднав велику кількість відносно самостійних ідейно-художніх течій та напрямів, таких, як *кубізм, футуризм, конструктивізм, імажинізм, абстракціонізм, експресіонізм, дадаїзм, сюрреалізм, поп-арт*, кожний з яких мав певну ідейно-естетичну й художню стильову особливість, але водночас вирізнявся і принциповою філософсько-світоглядною та соціокультурною єдністю з іншими. Становлення модернізму як завершеної художньо-естетичної системи та відповідного типу світоспоглядання було підготовлене такими його стадіями, як декаденство та авангардизм.

У духовній культурі кінця ХІХ – початку ХХ ст. певну частину суспільства охопили настрої безнадії, неприйняття життя, суб'єктивізм у пошуках нових засад творчості. У середині суспільства виокремилася певна нова спільнота, обмежене коло людей зі своїм способом життя, дещо незвичним, яке властиве маргіналам та богемі. Вони сповідували високе призначення мистецтва, відмінне від традиційного для буржуазного суспільства з його забезпеченістю, порядком, індустріально-фінансовою могутністю та цілковитою задоволеністю художньою продукцією академічного спрямування. Умонастрої декадентства поширилися серед значної частини, насамперед, художників різних естетичних орієнтацій, зокрема, й значних майстрів мистецтва, творчість яких не може бути віднесена до авангарду. Мотиви декадансу найвідчутніше виявилися в поезії французького символізму, англійських прерафаелітів, певним чином позначилась на творчості О. Уайльда, М. Метерлінка, Р. Рільке, Д. Мережковського, З. Гіпіус, Ф. Сологуба.

Гостро відчувши глобальність перелому в культурі загалом, авангардизм взяв на себе функцію повалення старого та творення нового в мистецтві.

Авангардисти намагалися утвердити й абсолютизувати винайдені ними форми, засоби та прийоми художнього вираження. Найчастіше це зводилося до абсолютизації та доведення до логічного завершення (нерідко абсурдного з погляду класичної культури) того чи іншого елемента або сукупності елементів художньої мови, що виривались із традиційних культурно-історичних контекстів. При цьому завдання і цілі сучасного мистецтва трактувалися представниками різних напрямів авангардизму по-різному, аж до заперечення мистецтва як такого в його новоєвропейському тлумаченні.

Ставлення авангардистів до класичної традиції було двоїстим. Негативну позицію посідали лише футуристи, дадаїсти та конструктивісти. Але вона стосувалася, насамперед, академічного мистецтва останніх трьох століть, та навіть у цьому мистецтві заперечувалося не все, а тільки консервативно-формалістичні та натуралістично-реалістичні тенденції.

Водночас авангард широко запозичував знахідки й винаходи мистецтва попередніх століть, особливо у сфері формальних засобів і способів вираження. Особливо часто такі «знахідки» шукали в ранніх етапах історії мистецтва – мистецтві Сходу, Африки, Полінезії тощо.

Модернізм привів до логічного завершення всі основні види новоєвропейського мистецтва, маючи на меті оновити його. Він довів, що ці види вичерпали себе як актуальні феномени культури, оскільки не відповідали сучасному рівневі культурно-цивілізаційного процесу, не могли адекватно виражати дух часу, відповідати художньо-естетичним потребам сучасної людини, що швидко змінювалися. Власне, модернізм продемонстрував принципову культурно-історичну відносність форм, засобів і методів художньо-естетичної свідомості, мислення та їх вираження.

1. **Фовізм** – це прославляння чистого кольору (разом з тим це ще й спрощення малюнку). Являється першою революцією живопису ХХ ст.

Ця художня течія мала досить короткий період організаційно оформленого існування, – якщо про такий етап фовізму взагалі можна говорити, оскільки стабільної фовістської групи або якої-небудь загальної теоретичної програми так і не було створено. Історія фовізму починається близько 1902 р., він дістає найменування у 1905 р., завершується до 1908-го. Однак це саме той випадок, коли значно більший масштаб, ніж історія власне феномена, має його прото- і постісторія. Іншими словами, фовізм став тим невеликим за розмірами фокусом (навіть і виявив себе він майже винятково в живопису), в якому зійшлися промені надзвичайно важливих тенденцій розвитку мистецтва і після перебування в якому мистецтво зазнало необоротних трансформацій.

Це не школа, не система, а тимчасова згода про напрямок та тенденції між молодими художниками, що жили в один час. Всіх їх приваблювала фатальність обмінів і зустрічей. Вони збирались навколо А. Матіса. Насичені, живі кольори та роздряпані немов рани, що кровоточать, поверхні картин фовістів сприймаються глядачами як апофеоз агресивності.

За мірою мальовничої декоративності, умовності зображення та деякими іншими суто художніми завданнями фовізм і справді можна порівняти з імпресіонізмом – одним з останніх «ізмів» попереднього сторіччя. Однак між ними є істотне розходження в розумінні цих завдань. **Імпресіонізм**, поза всією своєю художньою специфікою, усе-таки прагнув у свій специфічний спосіб адекватно відобразити навколишній матеріальний світ. Таким чином, він залишався в загальному колі «міметичних», тобто наслідувальних, напрямів мистецтва. Фовізм же не ставив жодних інших завдань, крім створення самого мистецтва і дослідження можливостей його впливу на людину. Інакше кажучи, якщо імпресіонізм передавав «враження» від навколишнього світу і переймався проблемами адекватності цих вражень, то фовізм цікавила насамперед специфіка вражень, що їх справляє на людину мистецтво. Картина вже не повинна була слугувати ілюзіоністичною «оманою» речі або погляду на неї, символом суспільно важливої ідеї чи вираженням ставлення художника до світу взагалі. Завдання конкретизується, звужується і тим самим поглиблюється. Нове мистецтво досліджує само себе, свої форми, засоби, можливості впливу. Згадаємо, що саме виразність кольору художники-новатори вважали головним у своєму живопису. При цьому вони відмовлялися від імітаційної функції фарби. На

їхню думку, фарба має бути світлоносною, інстинктивною, не замутною подібністю або рефлексією. А. Матісс та його однодумці (А. Дерен, М. Вламінк) шукали максимально червоний, жовтий, синій, зелений чи білий кольори, внаслідок чого цим художникам властива надзвичайна інтенсифікація палітри. Гранична узагальненість форми виключала можливість світлотіньових характеристик, тому повітряний простір і перспектива фовістів цікавили мало. Більше значення іноді міг мати різкий, несподіваний ракурс або «напливи» одних просторових зон на інші, що доповнювало характерну яскравість фарб і експресію форми.

2. **Кубізм** – авангардна течія в образотворчому мистецтві початку ХХ століття, яка передувала абстрактному мистецтву. Кубізму притаманні підкреслено геометризовані форми, прагнення подрібнити об'єкти на стереометричні складові.

Його засновники, Жорж Брак і Пабло Пікассо, захоплювалися роботами Поля Сезанна і були натхненні його спробою створити об'ємну структуру на поверхні полотна. У 1907–1910 роках у Франції кубісти почали усе більше абстрагуватися від дійсності, їхні картини усе менше нагадували реальність. Кубізм оголосив, що мистецтво існує заради самого себе, а не для відтворення дійсності.

Кубізм мав бути мистецтвом, котре, за словами Пабло Пікассо, відтворює світ не таким, яким його бачить митець, а таким, яким він його мислить. Шляхом розкладання всіх предметів і форм на прості геометричні фігури та їх перекомбінування відповідно до задуму митця кубісти сподівалися прийти до створення інтелектуального й аналітичного живопису, здатного розкривати структуру речей і їхню внутрішню сутність, виражати «константи буття», підніматися до рівня вимог сучасності, входити в неї і сприяти її перебудові.

3. **Футуризм** – авангардний напрям у літературі й мистецтві, що розвинувся на початку ХХ століття в основному в Італії й Росії. У живописі й скульптурі італійській футуризм став предтечею багатьох наступних художніх відкриттів і течій. Так, У. Боччоні, який використовував у своїй роботі одразу кілька матеріалів (скло, дерево, картон, залізо, шкіру, одяг, дзеркала, електричні лампочки й т. ін.) став попередником такого сучасного на сьогодні напрямку в мистецтві, як *non-art*. У своїх футуристичних роботах Дж. Балла прагнув до об'єднання форми, кольору, руху й звуку. На світогляд футуристів великий вплив мали філософські погляди Ніцше з його культом «надлюдини» та Бергсона, який стверджував, що мозок може осягати все закостеніле й мертве. Футуризм – це мистецтво антигуманізму, яке має відбити настання часу техніки. Спрямування футуризму можна виразити трьома «М»: місто, машина, маса. Дві головні ознаки футуризму: по-перше, нове мистецтво зовсім не цікавиться людиною. Психологізм оголошується анархізмом. Психологізм – характерна риса міщанської літератури, яка вмирає. Якщо цікавить душа – пізнай машину. По-друге, для цього мистецтва характерний виключний динамізм, опоетизування руху, швидкості, зорові пошуки засобів зображення руху. Зупинка є злом, отже –

футуристи вживали такі принципи динамізації («прискорення») свого художнього тексту: тексти записувалися без розділових знаків, без великих і малих букв. На думку футуристів, найбільше перешкод для руху роблять прикметники й прийменники. На перший план висувається дієслово. Футуризм – це тотальне заперечення, у тім числі й естетства. Музикою міста вважався шум міста. Панувала поетизація потворного, антиестетизм: деякі футуристи, наприклад, видавали свої твори на шпалерах.

4. **Сюрреалізм** – модерністський напрямок у мистецтві ХХ століття, що проголосив джерелом мистецтва сферу підсвідомості, а його методом розриви логічних зв'язків, заміненіх суб'єктивними асоціаціями. Головними рисами сюрреалізму є протиприродність сполучення, що лякає, предметів і явищ, яким надається видима вірогідність. Сюрреалізм виник у Парижі в 20-х роках. Художники сюрреалісти прагнули переробити світ і змінити життя. Вони були упевнені в тому, що несвідоме і нерозумний початок уособлює собою ту вищу істину, що повинна бути затверджена на землі.

Свої збори ці люди називали терміном *sommeils* – що означає «сні наяву». Під час своїх «снів наяву» сюрреалісти (як вони себе назвали, запозичивши слово в Гійома Апполінера) займалися дивними речами – вони грали. Їх цікавили випадкові і несвідомі смислові сполучення, що виникають у ході ігор типу «буриме»: вони по черзі складали фразу, нічого не знаючи про частини, написаних іншими учасниками гри. Так один раз народилася фраза «вишуканий труп буде пити молоде вино». Метою цих ігор було тренування відключення свідомості і логічних зв'язків. У такий спосіб з безодні викликалися глибинні підсвідомі хаотичні сили.

Представниками сюрреалізму в живопису були Р. Магрітт, С. Далі, Л. Керрінгтон та ін.; в кіномистецтві - режисер Л. Бунюель.

5. **Експресіонізм** (від лат. *expression* – вираження) – одна з авангардистських течій у мистецтві, що сформувалася в Німеччині на початку ХХ ст., передовсім у малярському середовищі. Німецькі художники-експресіоністи своїми попередниками вважали бельгійського художника Дж. Енсора з його образами – масками і скелетами, що втілювали жах перед дійсністю, а також норвезького художника Е. Мунка, картини якого називали «криками часу». У творчості німецьких художників теж відчувається жах перед сучасним і майбутнім, безнадійність існування і беззахисність людини у світі. Течія проіснувала до початку 30-х років ХХ ст. Її джерелом були романтизм, філософські ідеї Ф. Ніцше, А. Бергсона, А. Шопенгауера та ін.; естетика постала на запереченні не тільки міметичних різновидів мистецтва, але й імпресіонізму, який спирався на вираження миттєвих вражень митця. Основний творчий принцип експресіонізму – відображення загостреного суб'єктивного світобачення через гіпертрофоване авторське «я», через напругу його переживань та емоцій. Згодом експресіонізм поширюється і в літературі, зокрема, у ліриці.

У перші роки свого розвитку експресіонізм існував як форма індивідуального протесту проти капіталістичної дійсності, жорстокості, зла. Початок першої світової війни привніс у творчість експресіоністів теми

протесту проти війни, приреченості людини, смерті. Не аналізуючи соціально-політичної природи війни, вони засуджували її як вбивство людини людиною. Суперечливість світоглядних засад експресіонізму гостро виявилася згодом. У фашистській Німеччині було заборонено чимало творів експресіоністів. Деякі з представників цього напрямку, не визнаючи форм активної політичної боротьби, покінчили життя самогубством. Водночас частина експресіоністів активно співробітничала з фашистами.

Експресіонізм шукав собі філософське обґрунтування і в історії філософії (А. Шопенгауер, Ф. Шеллінг), і в популярних течіях початку ХХ ст. (А. Бергсон, З. Фрейд). Зв'язок між експресіонізмом і психоаналізом найбільш повно виявився у розвитку експресіоністської групи «Буря». Вона видавала журнал під тією самою назвою, на сторінках якого чільне місце займали праці теоретиків суб'єктивного ідеалізму, прихильників ідей Фрейда. Представники експресіонізму в літературі – О. Кокошка, Ф. Кафка, В. Стефанік, Г. Бенн, у живописі – О. Кокошка, А. Райнер, в кіномистецтві – режисер І. Бергман та ін.

б. Твори **абстракціонізму** усунуті від форм самого життя і втілюють суб'єктивні враження і фантазії художника. Для Ст. Кандинського, П. Мондріана, Ст. Татліна, К. Малевича абстракціонізм – внутрішня еміграція особистості, відхід у внутрішній світ, відчуження від реальності. Абстракціонізм як напрямок стверджує необхідність втечі особистості від банальної та ілюзорної дійсності.

Кандинський, за його власним твердженням, написав першу абстрактну композицію в 1910 р. Художник прийшов до абстракції в живопису під час читання поетів-символістів. У своїй книзі «Про духовне в мистецтві» Кандинський, посилаючись на Метерлінка, пояснює, що, виходячи з чистого звучання слова, відокремленого від предмета, який воно повинне виражати, людина сприймає абстрактний образ цього слова.

У 1913 р. всередині абстрактного мистецтва виникла самостійна течія – **супрематизм** (від лат. *supremus* – вищий, зверхній), пов'язаний з ім'ям К. Малевича. Більшість представників абстракціонізму тяжіла до крайнього суб'єктивізму, навіть релігійного містицизму. Завдяки цьому абстракціонізм певним чином підтримувався релігійними колами.

❖ Питання для самоконтролю

1. Чим визначається постімпресіоністична традиція?
2. Розкрийте естетичну концепцію фовізму.
3. Які художні принципи відстоювали художники кубізму?
4. Як проявляється футуризм у мистецтві?
5. Поясніть художньо-естетичний зміст мистецтва сюрреалізму.
6. Яку роль у розвитку сюрреалізму відіграли політичні події в Європі першої половини ХХ століття?
7. Поясніть художньо-естетичний зміст мистецтва експресіонізму.
8. Розкрийте художньо-естетичний зміст мистецтва, створеного художниками-абстракціоністами.

Література

Основна:

1. Дубчак Л. М. Естетика: посібник для підготовки до іспитів / Л. М. Дубчак, П. С. Прибутько. – 2-ге вид. стереотип. – К.: Вид. Паливода А. В., 2008. – 124 с.
2. Естетика : навчальний посібник / за ред. Л. Б. Мартиненко. – Умань : ФОРМ Жовтий О.О., 2016. – 137 с.
3. Мировое искусство. Направления и течения от импрессионизма до наших дней: энциклопедия / сост. И. Г. Мосин. – СПб.: СЗКЭО «Кристалл»; М.: «Оникс», 2006. – 192 с. – (Сайт «ПлатонаНет»).
4. Наливайко И. М. Эстетика. Учебно-методический комплекс: для студ. фак-та философии и социальных наук / И. М. Наливайко. – Минск: БГУ, 2002. – 84 с.
5. Петкова С. М. Справочник по мировой культуре и искусству. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2007. – 506 с. – (Сайт «ПлатонаНет»).

Додаткова:

1. Американская философия искусства. Основные концепции второй половины XX века – антиэссенциализм, перцептуализм, институционализм. Антология / под ред. Б. Дземидока, Б. Орлова. – Екатеринбург: «Деловая книга»; Бишкек: «Одиссей», 1997. – 320 с. – (Сайт «ПлатонаНет»).
2. Беньямин В. Произведение искусства в эпоху его технической воспроизводимости. Избранные эссе. – М.: Медиум-Культурный центр имени Гете, 1996. – 240 с. – (Сайт «ПлатонаНет»).
3. Маньковская Н. Б. Эстетика постмодернизма. – СПб.: Алетейя, 2000. – 347 с. – (Сайт «ПлатонаНет»).
4. Меднікова Г.С. Ціннісно-адаптаційний потенціал мистецтва постмодерну в аспекті неklasичної естетики: Автореф. дис. ... док. філософ. наук: 09.00.08 / Галина Сергіївна Меднікова. – К., 2005. – 36 с.
5. Радин Е.П. Футуризм и безумие: параллели творчества и аналогии нового языка кубо-футуристов / предисл. С. Шаргородского. – М.: Б.м.: Salamandra P.V.V., 2011. – 94 с. – (Сайт «ПлатонаНет»).
6. Эстетика и теория искусства XX века: хрестоматия / сост. Н.А. Хренов, А.С. Мигунов. – М.: Прогресс-Традиция, 2008. – 688 с. – (Сайт «ПлатонаНет»).

Словник-мінімум

Абстракціонізм – одна з основних тенденцій в мистецтві, що виникла у кінці XIX – початку XX ст., передусім в живописі і скульптурі, в межах якої виражається не зовнішній світ, а підсвідомі переживання художника.

Авангард – цим терміном позначається сукупність усіх строкатих і різноманітних новаторських, бунтарських рухів і напрямів в художній культурі.

Експресіонізм – напрям в мистецтві першої половини XX ст. (передусім у живописі і графіці), головною темою якого є глибинна

самотність людини у світі і відчуження в усіх його вимірах. Назву течії було надано за домінуючою в творах емоційною експресивністю (виразністю).

Кубізм – напрям в образотворчому мистецтві, що зображує об'єкт з різних кутів зору у вигляді множини плоскостей, що перетинаються (чотирикутників, трикутників тощо), завдяки чому глядач може бачити різні його частини.

Поп-арт (від англ. – загальнодоступне мистецтво) – одна з течій в мистецтві (переважно – живописі і скульптурі), представники якого у своїх композиціях використовують побутові предмети та їх копії, випадкове поєднання яких вважають мистецтвом.

Сюрреалізм – один з напрямів в мистецтві ХХ ст., що зображує сферу підсвідомості: сновидіння, галюцинації, фантазії.

Фовізм – локальний напрям в живописі початку ХХ ст., жартівлива назва («дикуни») групи молодих паризьких художників, що спільно брали участь у ряді виставок 1905-1907 рр. Напряму не мав чітко сформульованої програми. Його учасників об'єднувало в ті роки прагнення до створення художніх образів виключно за допомогою гранично яскравого відкритого кольору.

Футуризм (від лат. – майбутнє) – течія в мистецтві, у якій проявляється тенденція зробити предметом мистецтва динамізм як такий.

Споріднені поняття

Абсурд – одна зі значущих категорій сучасної естетики, що описує коло явищ сучасного мистецтва і культури, які не піддаються формально-логічній інтерпретації, вербальній формалізації і часто свідомо сконструйованих на принципах алогізму, парадоксу, нонсенсу.

Акумуляція – один з різновидів асамбляжа, коли з безлічі однакових або однотипних предметів повсякденного або спеціального утилітарного призначення складаються хаотичні композиції і поміщаються в закриті з усіх боків ящики з органічного скла.

Асамбляж – вид твору сучасного мистецтва, або артефакт, що є тривимірною композицією, складеною з будь-яких предметів утилітарного призначення або їх деталей і уламків або спеціально створених об'єктів, що є замкненим у простір якого-небудь ящика або коробки.

Боді-арт – художній напрям, що використовує у якості «сирої реальності» тіло, тілесність, позу, жест – невербальну мову тіла.

Графіті – малюнки на стінах будівель, найчастіше, в мегаполісах, що зображують частини людських тіл, стилізовані написи – імена, прізвиська, назви популярних музичних груп тощо.

Дадаїзм – літературно-художня течія мистецтва початку ХХ ст., яку пов'язують з протестом проти першої світової війни, що знайшла свій вияв у ірраціональному критицизмі, нігілізмі та естетизації інфантильних тенденцій у мистецтві.

Декаданс – тенденція в мистецтві кінця ХІХ – початку ХХ ст., що характеризується загостреним індивідуалізмом, песимізмом, байдужістю до

соціального і політичного життя.

Джаз – різновид музики, основою якої виступає афро-американський музичний фольклор. Головна риса джазу як музичного напрямку – імпровізація.

Заумь – це сукупність спроб окремих поетів-футуристів створити нову поетичну мову (її лексику і синтаксис), що більш адекватно виражає деякі внутрішні інтенції людини (поета) і буття в цілому (1); мова, в якій семантичний акцент перенесений виключно на фонетику (2).

Кіно (кіномистецтво, кінематограф, кінематографія) – вид мистецтва, заснований на вираженні подій реальності і відношенні до них в динамічних сюжетних творах – фільмах, зафіксованих і відтворених різними засобами.

Кліп – короткий фільм з незавершеним або відсутнім сюжетом, швидкою зміною образів, що розрахована на несвідоме і супроводжується від початку до кінця єдиною музичною композицією.

Колаж – один з популярних прийомів створення творів мистецтва в ХХ ст., хоча випадки використання його зустрічаються і в мистецтві більш ранніх часів. Вперше усвідомлено і послідовно техніку колажу застосували у своїх творах кубісти – особливо активно – П. Пікассо, наклеюючи шматки старих газет і деякі інші предмети (дерево, матерію) на свої картини.

Конкретне мистецтво – один з напрямів абстрактного мистецтва, що характеризується створенням, перш за все, абстрактних картин, які містять суто геометричні, іноді, математично вивірені форми. Сам термін «конкретне» стосовно мистецтва виник як свого роду антонім «абстрактному» мистецтву.

Концептуальне мистецтво – напрям сучасного мистецтва, заснований на розумінні того, що природа художньої творчості полягає в створенні концептуальних моделей реальності.

Ленд-арт – одне з відгалужень Мінімал-арту, коли діяльність художника виноситься на природу і матеріалом для арт-об'єктів слугують, як правило, або суто природні матеріали, або їх поєднання з мінімальною кількістю штучних елементів.

Містичний реалізм – напрям в мистецтві ХХ – ХХІ ст., який в художній формі вирішує протиріччя людського життя через створення трансцендентної реальності.

Реді-мейд – термін вперше введений художником Марселем Дюшаном для позначення своїх творів, які є предметами утилітарного вжитку, що вилучені з середовища їх звичайного функціонування і без яких-небудь змін виставлені на художній виставці в якості творів мистецтва. Реді-мейд стверджує новий погляд на річ і речовинність.

Трилер – жанр мистецтва, в якому досягаються екзистенціали «тривога» і «жах».

Хепенінг – театралізована дія на імпровізаційній засаді з активною участю в ній аудиторії, спрямована на стирання меж між мистецтвом і життям.

Центон – літературна або музична композиція, цілком складена з уривків інших творів. Художнє призначення – в створенні нової художньої якості цілого при виявленні подібності або контрасту нового контексту і спогадів про колишній контекст кожного фрагмента.

Тема № 10 **ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ЕСТЕТИЧНОЇ ДУМКИ**

План

1. Естетичні ідеї в Київській Русі.
2. Формування естетичних ідей на теренах України у XIII-XVIII століттях.
3. Естетична думка в Україні у XIX – на початку XX століть.
4. Розвиток української естетики в XX – XXI століттях.

Методичні вказівки до теми

Важливу роль у формуванні національної самосвідомості українців відіграє естетика як складова частина духовної культури України. За твердженнями дослідників історії української культури, одним з найбагатших джерел, за якими можна вивчати культуру та світогляд давніх слов'ян, є їхня міфологія, перекази та легенди. Естетичні погляди та знання поєднувалися з морально-естетичним світом конкретної людини – носієм теоретичної ідеї чи системи поглядів. Саме такий підхід до носіїв певної ідеї органічно поєднав літературу, архітектуру й іконопис і створив своєрідну єдність мистецтва та філософії, а їхні творці підносилися в народному сприйнятті до рівня духовних наставників.

1. Становлення естетичних уявлень Київської Русі зумовлювалося, передусім, міфопоетичною свідомістю давнього слов'янства, своєрідним поєднанням цієї свідомості з візантійським християнським світоглядом. У «Повчанні дітям» Володимира Мономаха наголошувалося на значенні освіти та знань, що збагачують життєвий досвід людини. Для вивчення естетики Київської Русі важливе значення мають збірники, що містять висловлювання Езопа, Аристотеля, Менандра, різні морально-побутові настанови, приказки, історичні анекдоти. У «Повісті минулих літ» Нестора Літописця значну увагу приділено розкриттю естетичних цінностей мистецтва, народних традицій і побуту. У «Слові про Ігорів похід» естетичне спирається на народно-фольклорну традицію. Тут досягнуто єдності зображення естетичних основ природи з естетично-моральним світом людини. Про високий рівень усвідомлення естетичного в Київській Русі свідчать, крім архітектури (красу та велич епохи Ярослава Мудрого стверджує Софійський собор у Києві), також високий мистецький рівень мозаїки, фрескових розписів і декоративно-прикладне мистецтво. Тому, не варто забувати, що Київська

Русь була осередком естетичної культури східних слов'ян.

2. У XIII-XV століттях естетичне знання тісно переплетене з етичним і релігійним розумінням людини. Завдання процесу пізнання осмислюється, переважно, в аспекті самопізнання людини. Естетика й етика спираються на духовні цінності. На зламі XV-XVI століть значний вплив на духовне життя України мала філософсько-соціологічна концепція, що розроблялася в Острозькій академії. Особливе місце в історії естетики України належить другій половині XVII ст. та XVIII ст. – періодів створення й утвердження на теренах українських земель нових науково-освітніх закладів, впливову роль серед яких відігравала Києво-Могилянська академія (Ф. Прокопович, ідеї Г. Сковороди, що є своєрідною сполучною ланкою між минулим і сучасністю).

3. Початок XIX ст. на теренах України характеризується зверненням українських мислителів до краси своєї Батьківщини, її народу й української мови. Така тенденція чітко простежується вже в творчості І. Котляревського. Його поема «Енеїда» утверджує особливі можливості української мови та, на відміну від вимог класичної літератури, спирається на народну традицію. Т. Шевченко приділив значну увагу дослідженню естетичних проблем, зокрема: специфіки прекрасного, сутності творчого процесу, соціальної значущості мистецтва тощо. На межі XIX-XX століть розвиток естетичної думки в Україні асоціюється, насамперед, з художнім рухом, зокрема літературним, що переживає своєрідний вибух та пов'язаний з іменами таких майстрів слова, як І. Франко, Л. Українка, М. Коцюбинський, О. Кобилянська, В. Винниченко та інші.

4. Українська естетика XX – початку XXI століть репрезентована творчістю Л. Курбаса, Г. Хоткевича, М. Хвильового, В. Іванова, А. Канарського, Л. Левчук, В. Личковаха та багатьох інших діячів.

Проблеми, що перебували в полі зору митців та науковців:

- ✓ психології творчості (І. Франко, Д. Овсянико-Куликовський),
- ✓ естетичної культури (М. Хвильовий),
- ✓ природи естетичного (Б. Кубланов, В. Іванов, В. Баленок, А. Канарський),
- ✓ історії української естетики (І. Іваньо, Л. Левчук, О. Оніщенко, В. Панченко),
- ✓ розвитку сучасної західноєвропейської естетики загалом та різних її напрямків зокрема (Л. Левчук, В. Личковах, Т. Гуменюк).

Найпопулярніші теми дослідження другої пол. XX – поч. XXI ст. – різні аспекти естетичної свідомості, зокрема, формування естетичного смаку, естетичне виховання та інші.

❧ Питання для самоконтролю

1. Як формувалися естетичні погляди на теренах Київської Русі?
2. Охарактеризуйте розвиток української естетичної думки в XIII-XVIII століттях.
3. Які особливості розвитку естетичної думки в Україні у XIX – на

початку ХХ століть?

4. Назвіть основні ідеї та представників української естетики ХХ – ХХІ століть.

Література

Основна:

1. Дубчак Л. М. Естетика: посібник для підготовки до іспитів / Л. М. Дубчак, П. С. Прибутько. – 2-ге вид. стереотип. – К.: Вид. Паливода А. В., 2008. – 124 с.

2. Естетика : навчальний посібник / за ред. Л. Б. Мартиненко. – Умань : ФОП Жовтий О.О., 2016. – 137 с.

3. Естетика: навчальний посібник / за ред. В. О. Лозового. – К.: Юрінком Інтер, 2010. – 208 с.

4. Этика и эстетика: учебное пособие для самостоятельного изучения дисциплины / сост.: Н. Д. Пальм, Т. Е. Гетало, И. В. Тарасенко, И. Н. Сивовол, Ю. И. Потоцкая; отв. за вып. Кузь О. Н. – 2-е изд. – Х.: ИД «ИНЖЭК», 2005. – 184 с.

Додаткова:

1. Артюх В. О. Тяглисть історії й історія тяглості: українська філософсько-історична думка першої половини ХХ століття: монографія / В. О. Артюх. – Суми: Вид-во СумДУ, 2010. – 266 с.

2. Бовсунівська Т. Історія української естетики першої половини ХІХ століття / Тетяна Бовсунівська. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2001. – 344 с.

3. Зубов В. П. Избранные труды по истории философии и эстетики. 1917-1930. – М.: Индрик, 2004. – 448 с. – (Сайт «ПлатонаНет»).

4. Мороз Я. С. Естетика українського іконопису ХІV-ХV ст.: автореф. дис. ... канд. філософ. наук: 09.00.08 / Ярина Степанівна Мороз. – К., 2005. – 22 с.

5. Нечуй-Левіцький І. Світогляд українського народу. Ескіз української міфології. – Л.: Обереги, 2003. – 80 с.

6. Сковорода Г. Пізнай в собі людину / пер. М. Кашуба; пер. поезії В. Войтович. – Львів: Світ, 1995. – 528 с.

7. Хамитов Н. Этика и эстетика. Словарь ключевых терминов / Н. Хамитов, С. Крылова, С. Минева. – К.: КНТ, 2009. – 336 с.

Словник-мінімум

Безсмертя – поняття, яке окреслює можливість існування після смерті, – в усій повноті буття або в пам'яті нащадків (через здійснення вчинків або культурних артефактів).

Вчинок – усвідомлена дія, результатом якої є моральне визначення людини; розкриває людину в суспільстві як неповторну особистість.

Героїзм – вищий прояв мужності, що вирішує суспільно значущі конфлікти, які дійшли до рівня антагонізмів.

Особистість – глибинна реальність внутрішнього світу людини, що

характеризується унікальністю і відкритістю, які реалізуються в самопізнанні і самотворенні, проявляються у вчинках, стосунках або артефактах культури.

Світогляд – система найбільш глобальних переконань, цінностей, цілей, ідеалів і моральних принципів людини; це спосіб взаємодії людини зі світом, спосіб відкритості світу, спроба осмислити себе і своє місце у світі.

Світогляд особистісний – світогляд, що відбиває граничне буття людини і відрізняється самостійністю, критичністю і творчим характером.

Світогляд буденний – світогляд, що відбиває буденне буття людини з його несамостійністю, некритичністю, нетворчим характером; є результатом дії сім'ї і того соціального середовища, в яке людина включена в дитячі і підліткові роки життя.

Світогляд філософський – світогляд, що відбиває позамежне буття людини і має самостійний, критичний, творчий характер, а також системність і внутрішню цілісність; це ступінь зрілості особистісного світогляду.

Основні твори та пам'ятки української естетичної думки:

- ✓ Нестор Літописець – «Повість минулих літ», «Слово про Ігорів похід»,
- ✓ Г. Сковорода – «Наркіс. Розмова про те. Пізнай себе», «Розмова п'яти подорожніх про істинне щастя в житті», «Убогий жайворонок», «Вдячний Еродій»,
- ✓ І. Франко – «Із секретів поетичної творчості»,
- ✓ Б. Кубланов – «Естетичне відчуття та мистецтво» (1956),
- ✓ В. Іванов – «Практика і естетична свідомість» (1971),
- ✓ В. Баленко – «Естетичне і природа» (1973),
- ✓ В. Мазепа – «Художня творчість як пізнання» (1974),
- ✓ А. Канарський – «Діалектика естетичного процесу: діалектика естетичного як теорія чуттєвого пізнання» (1979),
- ✓ О. Фортова – «Про діалектичну єдність морального та естетичного» (1985),
- ✓ М. Гончаренко – «Геній в мистецтві і науці» (1991),
- ✓ Л. Левчук – «Естетика ХХ століття» (1997),
- ✓ Л. Левчук – «Психоаналіз: історія, теорія, мистецька практика» (2002).

ТЕМАТИКА КОНТРОЛЬНИХ РОБІТ

Етика

1. Загальне та відмінне в етичних вченнях буддизму, християнства, ісламу.
2. Етика античності. Аристотель як засновник етики.
3. Еволюція етики стоїцизму: від Зенона до Сенеки.
4. Етика Аврелія Августина та Фоми Аквінського.
5. Етичні вчення періоду Київської Русі.
6. Співвідношення моралі і політики. Погляди Н. Макіавеллі.
7. Розуміння справедливості у вченнях мислителів Нового часу.
8. Етична концепція Ж.-Ж. Руссо.
9. Поняття морального обов'язку в етиці І. Канта.
10. Етична система Л. Фейєрбаха.
11. «Переоцінка цінностей» Ф. Ніцше.
12. Мораль конкордизму В. Вінніченка.
13. Сенс життя. Логотерапія В. Франкла.
14. Екологічна етика О. Леопольда та А. Робіна.
15. Концепція свободи Е. Фромма.
16. Концепція любові Е. Фромма.
17. Етичні ідеї постмодерну. Концепція З. Баумана.
18. Моральна свідомість: структура, основні елементи.
19. Взаємозв'язок моралі та мистецтва.
20. Моральні цінності у сучасному світі.
21. Добро як провідна категорія моральної свідомості.
22. Моральне зло: теорії походження та різновиди.
23. Щастя як категорія моральної свідомості.
24. Поняття честі і гідності людини.
25. Діяльність як світовідношення.
26. Поняття совісті та сорому.
27. Толерантність: поняття, типи.
28. Культура спілкування та етикет.
29. Дружба як вища форма спілкування.
30. Етикет та культура спілкування в Інтернеті.

Естетика

1. Місце естетики в системі філософського знання.
2. Плюралізм проблем дослідження естетики як своєрідної галузі наукового знання.
3. Основні завдання естетики як особливої сфери духовного досвіду.
4. Проблема естетичного виховання та формування смаку.
5. Основні види мистецтва Стародавньої Греції.
6. Естетика неоплатонізму.
7. Тертуліан про мистецтво та естетичне переживання художніх творів.
8. Основні ідеї музичної естетики Августина (трактат «Про музику»).
9. Багатоаспектність розуміння прекрасного в естетиці Еріугени.

10. Естетичне в культурі Київської Русі: синтез язичництва і християнства.

11. Альберті про ідеал краси.

12. Засоби творення живописного образу (Леонардо да Вінчі).

13. Естетика маньєризму.

14. Естетичні ідеї українського Передвідродження.

15. Сутність таланту і геніальності в естетиці Вольтера.

16. Основні поняття естетики І. Канта.

17. Діалектика художнього розвитку в естетиці Г. Гегеля.

18. Естетика німецького романтизму.

19. Природа і специфіка естетичних категорій.

20. Діалектика індивідуального та об'єктивного в категоріях естетики.

21. Естетична цінність народної сміхової культури.

22. Специфіка естетичної свідомості у системі форм суспільної свідомості.

23. Відмінність понять «емоції» – «почуття» та їх зв'язок з інтелектом людини.

24. Міфологічна образність та художній образ: спільне і відмінне.

25. Символічна природа образної мови мистецтва.

26. Якісні ознаки мистецтва як типу духовного досвіду.

27. Критерії цінності художнього твору.

28. Зміст та особливості художньо-образної мови мистецтва.

29. Теорія символу в естетиці Г. Гегеля.

30. Мистецтво та медицина: шляхи перетину.

**ЗРАЗОК ОФОРМЛЕННЯ ТИТУЛЬНОЇ СТОРІНКИ
КОНТРОЛЬНОЇ РОБОТИ**

**Запорізький державний медичний університет
Міністерства охорони здоров'я України**

Кафедра суспільних дисциплін

УКРАЇНСЬКА ЕСТЕТИКА ХХ-ХХІ СТОРІЧЧЯ

Виконав: студент курсу, групи
Шевченко Остап Іванович

*Запоріжжя
2019*

**ЗРАЗОК ОФОРМЛЕННЯ ЗМІСТУ КОНТРОЛЬНОЇ РОБОТИ
ЗМІСТ**

Вступ.....	3
1. Поняття «естетики» в історико-філософському і науковому знанні.....	5
2. Особливості розвитку української естетики в радянські часи.....	11
3. Українська естетика доби незалежної України ХХІ сторіччя.....	17
Висновки.....	22
Перелік використаних джерел.....	24

Вимоги до оформлення контрольної роботи:

1. Обсяг – 10-15 сторінок.
2. Бібліографічний опис: використовувати джерела останніх років видання.
3. Мова – українська.
4. Шрифт – Times New Roman, розміром 14, з 1,5 міжрядковим інтервалом, у форматі А4 (210×297).
5. Шрифт у заголовках – прописними буквами (великими).
6. Поля – 20 мм з усіх боків. Вирівнювання – по ширині, у заголовках – по центру.
7. Кожен розділ починати з нового аркуша. Слово «Розділ» не писати.
8. Нумерація сторінок – у верхньому правому кутку.

ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДО ЗАЛІКУ

Етика

1. Етика як філософська наука. Структура та функції дисципліни.
2. Поняття та атрибути моралі.
3. Основні концепції походження моралі: релігійні, натуралістичні, соціально-історичні.
4. Взаємозв'язок релігії та моралі.
5. Етика буддизму: теоретичні положення та морально-практичне значення.
6. Етичне вчення джайнізму та йоги.
7. Соціально-етичні вчення конфуціанства та даосизму.
8. Загальні риси етики Стародавнього Сходу: недіяння та ненасилля.
9. Етичний релятивізм школи софістів. Сократ і сократичні школи.
10. Філософсько-етичні погляди Платона.
11. Аристотель як вершина античної етики.
12. Етичне вчення Епікура та школи стоїків.
13. Роль і значення античного періоду для розвитку етики як науки.
14. Теоцентричний характер середньовічної етики та її основні проблеми: теодицеї, свободи волі, душі.
15. Антропоцентризм етики Відродження.
16. Теорія «розумного егоїзму» в етиці французьких просвітителів XVIII століття (К. Гельвеція, П.А. Гольбаха, Д. Дідро).
17. Моральна філософія І. Канта.
18. Етичний песимізм А. Шопенгауера.
19. Етичні погляди Ф. Ніцше.
20. Етика екзистенціалізму.
21. Етичні ідеї в філософії утилітаризму.
22. Етика прагматизму.
23. Теорія справедливості Дж. Ролза.
24. Етика благоговіння перед життям А. Швейцера.
25. Універсалізм та партикуляризм в сучасній етиці.
26. Передумови виникнення моралі. Архаїчна моральність.
27. Громадянська мораль античної доби.
28. Моральнісні ідеали та норми доби Середньовіччя та епохи Відродження.
29. Християнська мораль та її місце в еволюційному розвитку людства.
30. Суспільні звичаї доби Нового часу. Протестантська мораль та індивідуалізація моральних уявлень.
31. Етос лицаря та етос буржуа.
32. Обриси моральнісного розвитку в добу Постмодерну.
33. Поняття та структура моралі: моральна свідомість, моральна діяльність, моральні відносини.
34. Поняття, структура та рівні моральної свідомості.
35. Добро і зло як провідні поняття моральної свідомості.

36. Поняття моральної самосвідомості.
37. Совість як центральний чинник моральної самосвідомості. Совість і сором.
38. Свобода, відповідальність та обов'язок.
39. Сенс життя та щастя.
40. Любов та дружба.
41. Мораль і соціальна диференціація суспільства.
42. Етичні проблеми національних відносин.
43. Загальнолюдське в моралі. Ненасилля як категорична моральна заборона.
44. Моральні колізії сучасного суспільства.
45. Антиномії в моралі.
46. Поняття професійної етики та її різновиди.
47. Моральні передумови спілкування: повага, співчуття, толерантність.
48. Етика ділового спілкування в контексті професійної етики.
49. Професійна етика медика.
50. Поняття, передумови виникнення та специфіка прикладної етики.
51. Основні проблеми прикладної етики.
52. Біоетика як тип прикладної етики. Основні проблеми біоетики.
53. Кореляція норм прикладної й професійної етики з нормами загальнолюдської моралі.

Естетика

1. Специфіка естетичного освоєння людиною світу. Місце і роль естетики в житті людини і суспільства.
2. Змістовне поле та особливості естетики як науки. Основні функції естетики.
3. Естетика в структурі міжпредметних зв'язків.
4. О. Баумгартен і введення терміна «естетика».
5. Основні етапи розвитку естетичного знання.
6. Становлення перших естетичних уявлень. Космоцентричний характер естетики доби Античності.
7. Зв'язок етичного та естетичного знання у філософії Сократа.
8. Естетичні аспекти теорії ідей у філософії Платона.
9. Аристотель – систематизатор естетичного знання Античності.
10. «Мімізис», «калокагатія», «катарсис» у естетиці Аристотеля.
11. Теологічний характер естетики середньовіччя.
12. «Онтологія краси» Августина Блаженного.
13. Теорія прекрасного в естетиці Фоми Аквінського.
14. Теоретичні джерела Візантійської естетики.
15. Антропоцентричний характер естетики доби Відродження.
16. Основні естетичні ідеї Леонардо да Вінчі.
17. Творчий доробок Дюрера в теорії естетики.
18. Естетичні аспекти соціальної теорії в утопіях доби Ренесансу.

19. Своєрідність естетики бароко: розуміння краси та сутності мистецтва.
20. Теоретичні проблеми естетики класицизму.
21. Естетичні проблеми Просвітництва.
22. Естетика в духовному житті України XVIII – XIX ст.
23. Естетичні погляди І. Канта.
24. Поняття абсолюта в естетичній системі Г. Шеллінга.
25. Історичний характер мистецтва у естетиці Г. Гегеля.
26. Естетичні категорії і практика людського буття. Естетичне виховання.
27. Поняття «калокагатія»: співвідношення між етичним та естетичним.
28. Метакатегоріальний статус поняття «естетичне».
29. Зміст і функціональне навантаження категорій «прекрасне» і «потворне».
30. Зміст і функціональне навантаження категорій «трагічне» і «комічне».
31. Зміст і функціональне навантаження категорій «досконале» і «гармонія».
32. Категорії «гармонія» і «міра» як духовні моделі естетичної практики.
33. Особливості естетичної свідомості. Естетична свідомість і художня практика.
34. Естетичний смак як єдність об'єктивного і суб'єктивного у сприйнятті.
35. Естетичне чуття як складний синтез зовнішніх і внутрішніх чуттів.
36. Феномен естетичного ідеалу.
37. Естетична теорія: закономірності становлення.
38. Естетичний потенціал інтуїції та проблеми художньої творчості.
39. Генезис мистецтва і формування його видової структури.
40. Мистецтво як результат і процес естетичної діяльності.
41. Естетичні проблеми сучасності.
42. Полікатегоріальність сучасної естетичної науки.
43. Шляхи формування естетичної культури.
44. Твір мистецтва як художнє ціле.
45. Природа і сутність художнього образу.
46. Особливості художньої обдарованості (проблема таланту).
47. Діалектика форми та змісту в мистецтві.
48. Естетика та медична освіта.
49. Особливості сприйняття світу в мистецтві та медицині.
50. Медичне втілення естетичної творчості: пластична хірургія та естетична стоматологія.
51. Історія союзу медицини і мистецтва.
52. Мистецтвотерапія: сутність, особливості застосування.
53. Медицина як мистецтво та медицина в мистецтві.

ПЕРШОДЖЕРЕЛА

1. Арістотель. Нікомахова етика / пер. з давньогр., коментарі В. Ставнюк. – К. : Аквілон - Плюс, 2002. – 480 с.
2. Бауман З. Етика постмодерну / пер. з англ. Р. Зимовець, О. Юдін, Д. Король. – К. : Port - Royal, 2006. – 329 с.
3. Баумгартен А. Г. Эстетика // История эстетики. Памятники мировой эстетической мысли: в 5 т. – Т. 2. – М. : Искусство, 1964. – С. 452–455.
4. Бодрийяр Ж. Общество потребления : его мифы и структуры / Ж. Бодрийяр ; пер. с фр., послесл. и примеч. Е. А. Самарская. – М. : Республика ; М. : Культурная революция, 2006. – 269 с.
5. Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму / Пер. з нім. О. Погорілого. – К. : Наш Формат, 2018. – 215 с.
6. Гадамер Г.-Г. Актуальность прекрасного. – М.: Искусство, 1991. – 368 с.
7. Гегель Г. В.Ф. Лекции по эстетике : монография. Т. 1 / Г.В.Ф. Гегель. – СПб. : Наука, 1999. – 622 с.
8. Гегель Г. В.Ф. Лекции по эстетике : монография. Т. 2 / Г.В.Ф. Гегель. – СПб. : Наука, 1999. – 603 с.
9. История красоты / под ред. У. Эко. – М. : Слово/Slovo, 2005. – 440 с.
10. История уродства / под ред. У. Эко. – М.: Слово/Slovo, 2007. – 456 с.
11. Ингарден Р. Художні цінності та естетичні цінності // Філософська думка. – 2005. – № 6. – С. 65-87.
12. Камю А. Бунтующий человек. Философия. Политика. Искусство: пер. с фр. – М. : Политиздат, 1990. – 415 с.
13. Кант И. Лекции по этике / И. Кант ; пер. А. К. Судаков, В. В. Крылова ; общ. ред., сост. и вступ. ст. А. А. Гусейнов. – М. : Республика, 2000. – 431 с.
14. Ларошфуко, де Ф. Максимы. – М. : Азбука-Аттикус, 2015. – 224 с.
15. Ніцше Ф. По той бік добра і зла. Генеалогія моралі. / пер. з німецької Анатолій Онишко. – Львів : Літопис, 2002. – 320 с.
16. Ніцше, Ф. Повне зібрання творів / Ф. Ніцше ; ред. укр. вид. О. Фешовець. – Л. : Астролябія, 2004. – Т. 1 : Народжені трагедії. Невчасні міркування I-IV. Твори спадку 1870-1873. – 770 с.
17. Ортега-и-Гассет Х. Эстетика. Философия культуры / вступ. ст. Г. М. Фридендера; ост. В. Е. Багно. – М. : Искусство, 1991. – 588 с.
18. Ролз Дж. Теорія справедливості / Д. Ролз ; пер. О. Мокровольський. – К. : Видавництво Соломії Павличко "Основи", 2001. – 822 с.
19. Фрейд З. Психоанализ и культура. Леонардо да Винчи / З. Фрейд. – СПб. : Алетейя, 2000. – 296 с.
20. Фрейд З. Художник и фантазирование / З. Фрейд ; пер. Р. Ф. Додельцев [и др.]. – М. : Республика, 1995. – 400 с.
21. Фромм Е. Мистецтво любові / пер. з англ. В. І. Кучменко. – Харків: «КСД», 2017. – 192 с.

22. Фромм Э. Психоанализ и этика / Э. Фромм. – М. : Республика, 1993. – 415 с.
23. Фукуяма Ф. Доверие: соц. добродетели и путь к процветанию / пер. с англ. Д. Павловой, В. Кирющенко, М. Колопотина. – М. : АСТ, 2008. – 730 с.
24. Швейцер А. Благоговение перед жизнью / Альберт Швейцер ; пер. с нем.: [М. А. Журинская и др.] ; сост. и послесл. д-ра филос. наук А. А. Гусейнова. – М. : Прогресс, 1992. – 572 с.
25. Шопенгауэр А. Афоризмы для усвоения житейской мудрости : избранное / А. Шопенгауэр ; пер. с нем. Ф. В. Черниговец. – Х. : Фолио, 2008. – 253 с.

Навчальне видання
(українською мовою)

**Ірина Геннадіївна Утюж
Наталія Валеріївна Спиця
Марія Олексіївна Мегрелішвілі**

ЕТИКА ТА ЕСТЕТИКА

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

для семінарських занять та самостійної роботи студентів
фармацевтичних факультетів